

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת "שמיני" – תשפ"ב

והספד גדול על מרן שר התורה זיע"א

התוכן:

1. "הספד גדול על מרן שר התורה זיע"א – בהיכל בית המדרש (יום ד' כ"ז אדר ב' תשפ"ב) – עמוד 2.
2. ברכת האילנות – במשנתו של מרן שר התורה הגר"ח קנייבסקי זיע"א – עמוד 9.
3. ההכנות לפסח – במשנתו של מרן שר התורה הגר"ח קנייבסקי זיע"א – עמוד 19.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר תחת הלינק:

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנו 10

בני ברק

הספד ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

יום ד' כ"ז אדר ב' תשפ"ב

בס"ד

הספד על מרן שר התורה הג"ר שמריהו יוסף חיים קניבסקי זצוק"ל בכוללים בביהכ"נ"ם תלמידי ישיבת פוניבז'

הצדיק אבד ואין איש שם על לב

הנביא ישעיה' (נ"ז א') צועק, "הצדיק אבד ואין איש שם על לב, כי מפני הרעה נאסף הצדיק", ובמדרש ילקוט שמעוני שם כ' "מפני הרעה נאסף הצדיק" ואין יודעים אם הכוונה על הרעה שהיתה, או על הרעה שתבוא ח"ו. מאז שר' חיים זצוק"ל נפטר לפני שנים עשרה יום, כמה וכמה תינוקות נפטרו במות עריסה, כמה וכמה אנשים נהרגו ע"י פיגועים, אנשים בריאים פתאום נהיו חולים מסוכנים, כאן בבני ברק שחיינו בהבטחה של מרן החזו"א זצ"ל, גם כאן הגיעו פיגועים, וממש עכשיו מתקיים הלוחה של קדוש שנהרג בפיגוע אתמול. **הצדיק אבד ואין איש שם על לב** – כשחז"ל אומרים בסוטה (כ"א.) תורה מגנא ומצלא, בין בעידנא דעסיק ביה ובין בעידנא דלא עסיק ביה, אם היה לנו את זכות התורה של ר' חיים זצוק"ל, מי יודע אם לא היה מצילנו מהצרות שפקדו ופוקדים אותנו.

התאספנו להתאבל על סילוקו של צדיק יסוד עולם, להתבונן על כמה כל העולם כולו בכלל הפסידו, וכמה כל יחיד ויחיד בפרט הפסיד, ללמוד ממסכת חיו, אם בתורה אם בחסד ואם בעבודה, ומה חובתו של אדם בעולמו.

חיוב להספיד את המת כראוי

כ' בשו"ע (יו"ד סי' שד"מ ס"א) מצוה גדולה להספיד על המת כראוי, ואם הלכה זו נאמרה על כל מי שנפטר מהעולם, ק"ו שיש מצוה להספיד ת"ח, וק"ו בן בנו של ק"ו להספיד מרן שר התורה זצוק"ל. אבל לשון השו"ע הוא שצריך להספידו "כראוי", וכדי לעשות כן צריכים להיות לכל הפחות באותה הבחינה כמו הנפטר, וזה אני בודאי רחוק רחוק ממנו, ובכל זאת, כיון שהנביא אומר שכלל ישראל נענשו ברעב לשלש שנים על שלא הספידו שאול המלך כהלכה, חייבים לומר כמה מילים.

חומר העונש על ת"ח שלא נספד כהלכה

חז"ל אומרים ביבמות (ע"ח.) על הרעב שהיה בימי דוד משך שלש שנים רצופות, שנה אחר שנה, שהיה דוד המלך מחפש את הסיבה לרעב. בשנה הראשונה אמר להם שמא עובדי ע"ז יש בכם, בדקו ולא מצאו. בשנה שניה אמר להם שמא עובדי עבירה יש בכם (פי' המהרש"א בשבת ל"ג. ד"ה כל, דסתם עבירה היא זנות), בדקו ולא מצאו. בשנה שלישית אמר להם שמא פוסקי צדקה ברבים יש בכם ואין נותנים, בדקו ולא מצאו, אמר דוד אין הדבר תלוי אלא בי, ושאל באורים ותומים, והתשובה היתה "וואמר ה', אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים", אל שאול – שלא נספד כהלכה, ועל אותו עון שלא נספד שאול כהלכה, בא רעב לארץ שלוש שנים רצופות.

לב מי לא ירעש ויפחד מאימת העונש אשר בא על כלל ישראל ח"ו, על צדיק שלא נספד כהלכה. וכבר הק' המפרשים, הרי הספידו את שאול כדכתיב בשמואל (ב' א' י"ז) "ויקונן דוד את הקינה הזאת, על שאול ועל יהונתן בנו", אלא הפשט הוא שלא נספד "כהלכה", כראוי לצדיק, כראוי לשאול מלך ישראל, וכמו שדרשו חז"ל ביומא (כ"ב). בן שנה שאול במלכו, אמר רב הונא כבן שנה שלא טעם טעם חטא, ועל זה שלא נספד כהלכה לפי גודל מעלתו וגדלותו של מלך ישראל, בא העונש הגדול של רעב על כלל ישראל, וא"כ כשאנחנו מספידים צדיק יסוד עולם, שר התורה, גדול הדור זצוק"ל, צריכים לידע את רום ערכו כדי שיוכלו להספידו כהלכה, ומה נאמר אן יתמי דיתמי.

למה ביקש רב שיחממו את הציבור בהספד עליו

שנינו בשבת (קנ"ג.) אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת, אחים לי בהספידא דהתם קאימנא, ופרש"י דהתם קאימנא בשעת הספד, ואשמע איך תתחמם. אתם שומעים, ר' חיים זצוק"ל נמצא כאן אתנו היום, והוא בא לשמוע, וזה ברור שאין לו הנאה מכל השבחים שיגידו עליו, וא"כ למה ביקש רב "אחים לי בהספידא". הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט זצ"ל (בספר תולדותיו עמוד ק"י) בהספד על אביו זצ"ל הסביר, אחים לי הספידא כדי שיבכו השומעים ויתעוררו לבם לתשובה, וזה יהיה זכות למת. אבל הקשה, למה צריך לחמם הלבבות על פטירת רב, מי לא יבכה על סילוקו של צדיק כמו רב, והסביר שרב חשש אולי יטעו העולם, ויאמרו הלא נשאר עדיין כמה חכמים וחסידיים, לכן צוה לחמם הלבבות ולהסביר להעולם שאין בעולם ב' צדיקים שוים בכל מעלותיהם, הן בתיקון העולמות, הן בהשפעות הטוב, הן בעכבת הפורעניות. מורי ורבותי!! ר' יוסף זונדל מסלנט זצ"ל הסביר שכשרב נפטר, אין בעולם ב' צדיקים שוים בכל מעלותיהם, אבל כמדומני שכולם מסכימים, שבדור יתום שלנו, ר' חיים זצ"ל היה חד בדרא, בהתמדתו, ביראת שמים שלו, בחסד שעשה בהרבה הרבה דרכים, עם כולם בלי יוצא מן הכלל, מי יתן לנו תמורתו.

התועלת הגדולה של ההספד

השבוע בא אלי יהודי ושאל, וז"ל למה יש כ"כ הרבה הספדים על הג"ר חיים קניבסקי זצ"ל – זה ביטול תורה ממש... לדעתי היה עילוי נשמה הרבה יותר גדול, אם במקום ההספדים היו לומדים תורה עכ"ל. והנה זה ברור לי, שהשואל אינו יודע מה זה הספד, כנראה שהוא מבין שההספד הוא זמן מיועד לספר כמה שיותר סיפורים על הנפטר, על הנסים ונפלאות שעשה, על הכח התורה שהיה לו כדי שברכותיו יתקיימו, ואמנם כל המשתתפים בהספדים יקבלו שכר שלא דברו לשה"ר בזמן ההספד, אבל חסר בשכר לימוד התורה, ולכן שאל אותי "מה העבודה הזאת לכם". והאמת הוא, שאם התאספנו אך ורק לשמוע ולא לעשות, לשמוע ולא להשתנות, לשמוע ולא לקבל קבלות, באמת צריך להתבונן, אפשר הוא צודק. אם כשנצא מכאן בסוף ההספדים, נשאר כמו שהיינו לפני ההספדים, מה הועילו חכמים בתקנתם..... ר' חיים זצוק"ל אין לו צורך לשמוע השבחים שמספרים עליו, הוא יודע הרבה יותר מאתנו מה הוא עשה משך חייו.

כשרב אמר "אחים לי בהספידא דהתם קאימנא", ופרש"י דהתם קאימנא בשעת הספד, ואשמע איך תתחמם, זה ברור שכוונתו היתה שיספידו אותו באופן שזה יחמם את הציבור, שזה ישפיע על הציבור, שיעשו חשבון הנפש – מה חובתו של אדם בעולמו, ואפילו אם רק יורידו דמעות על סילוקו של צדיקים, ע"ז אחז"ל בשבת (ק"ה:.) כל המוריד דמעות על אדם כשר, הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו.

אמנם יש תועלת אחר להספדים, דהרי שנינו בסנהדרין (ק"ח:.) שהספדן של צדיקים מעכבין את הפורעניות לבוא, והסביר המלא הרועים שם ע"פ משאחז"ל בשבת (קנ"ג.), אחים בהספדאי דהתם קאימנא, שע"י ההספד בא נשמת הצדיק לעולם, וכאילו חי ומגין על דורו, ע"כ מעכב הפורעניות.

השפעת הצדיק על כל הדור

שנינו במתני' בסוטה (מ"ט). משמת בן עזאי בטלו השקדנין, משמת ר"ע בטל כבוד התורה, משמת ר' חנינא בן דוסא בטלו אנשי מעשה, משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא. בתיקון העולמות ידוע שלכל צדיק יש לו שביל בפני עצמו, ואין כל התפילות שוות, וממילא גם בהשפעות הטוב על כל העולם שניזון בשביל חנינא בני כו', והביא הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט זצ"ל בשם היערות הדבש והגר"ח מוואלאזין ז"ל, דגם בתקופה שלנו, השפעת הצדיק היא על כל העולם כולו. לפי דבריו, מה נאמר ומה נדבר, חז"ל אומרים שתורה מגנא ומצלא, מי יודע מכמה צרות נצלנו בתשעים שנים אחרונים מהלימוד התורה של הנפטר הגדול. יש הרבה מתמידים בעולם, יש הרבה שלומדים תורה בעיון, יש הרבה שעשו לעצמם תכניות של הספק בלימוד, אבל בהיקף השקיעות בתורה, בגדר "והגית בו יומם ולילה" ממש, עד כדי כך שהיה מתפלל כל ערב שישכח כל מה שלא היה קשור ללימוד התורה כדי שמוחו יהיה כל כולו תורה: זה לא שמענו, לא בדורנו ולא בדורות הקודמים.

תפילות שישכח כל מה שלא קשור בלימוד התורה

שמעתי ממקור מהימן, שכשבנו הקומה השניה בביהכנ"ס "לדרמן", כשהלך לתפילת שחרית השכם בבוקר ראה מלט ולבנים על הרצפה בדרך לביהכנ"ס, ושאל את נאמן ביתו הר"ר ישעי' עפשטיין שליט"א למה יש מלט ולבנים בדרך לביהכנ"ס, וסיפר לו שבונים עוד קומה לביהכנ"ס. למחרת כשהלכו לתפילת שחרית, שוב שאלו למה יש מלט ולבנים בדרך לביהכנ"ס, ושוב סיפר לו שבונים עוד קומה לביהכנ"ס. למחרת ביום השלישי כשהלכו לתפילת שחרית, שוב שאלו למה יש מלט ולבנים בדרך לביהכנ"ס, ושוב סיפר לו שבונים עוד קומה לביהכנ"ס, אבל הוא שאל את ר' חיים זצוק"ל, למה הוא שואל אותו אותה שאלה פעם שלישית, אחרי שכבר ענה לו כן פעמיים, וכששמע השאלה, שמח ממש כמוצא שלל רב, והסביר שהוא רואה שהקב"ה קיבל את תפילותיו כל לילה, שישכח כל מה שאינו קשור ללימוד התורה.

ברכותיו נתקיימו כעין רוה"ק

הרבה אנשים מעידים עד כמה ברכותיו נתקיימו, בין בעניני רפואה, ובין לזיווגים, ובין לזש"ק, ועוד הרבה דברים, והביאור בדבר מבואר בספרו ארחות יושר (פכ"ו), שהביא משאחז"ל בענין רוח הקודש, וז"ל בסוטה (מ"ח): ת"ר משמתו חגי זכרי' ומלאכי, נסתלקה רוה"ק מישראל, וקשה דהא מצינו בכמה מקומות אצל התנאים שהי' להם רוה"ק, והגר"ח ויטאל ז"ל בספר שערי קדושה (ח"ג שער ז') כתב וז"ל והנה באזנינו שמענו, ובעינינו ראינו, יחידי סגולה השיגו למדרגת רוה"ק בזמנינו זה, והיו מגידים עתידות, ובהם בעלי חכמה לא נתגלו בדורות שקדמו אלינו עכ"ל, וגם בדורות האחרונים ידועים כמה דברים, כגון מהגר"א ומרבנו החפץ חיים זצ"ל ועוד הרבה גדולים מה שאמרו דברים בלי שידעו מהם כלל, והכל נתקיים, וגם ראינו הרבה דברים כאלו מרבותינו זללה"ה, וצ"ל שיש הרבה מדרגות ברוה"ק, דמה שאמרו בגמ' נסתלקה רוה"ק מישראל, הכוונה על נבואה ממש, שזה נסתלק עד שיבא אליהו.... ויש עוד ענין, שמן השמים נותנין בפיו מה לומר, ואע"פ שאינו יודע כלל שזה ברוה"ק, רק נותנין לו מחשבה לומר כך וכך (לפי דעת תורה שבידו) והוא מכוון לאמת.... ראינו הרבה פעמים אצל הגדולים, שלאחד עונים כן ולשני עונים שיעשה להיפך, וזה הכל לפי מה שנותנין מן השמים בפיו מה לומר, וזה ג"כ מעין נבואה קטנה, כמ"כ "את אשר ישים ה' בפי אותו אשמור לדבר", ויש הרבה פעמים שברכת חכם ועצתו מתקיימת משום שמכוין לשם שמים עכ"ל.

לפי דבריו בארחות יושר, מובן היטב היאך היה מייצץ ומברך ומקבל אחריות במצבים שכל הרופאים כבר התייאשו, משום שמן השמים נותנין בפיו מה לומר, ואע"פ שאינו יודע כלל שזה ברוה"ק, רק נותנין לו מחשבה לומר כך וכך (לפי דעת תורה שבידו) והוא מכוון לאמת.

השגחה עליונה המעידה על טהרת נפשו

אבל יש הסתכלות אחרת בחיי גדול הדור זצ"ל, לא על הניסים שהוא עשה בגדר צדיק גוזר והקב"ה מקיים, אלא על מה שהקב"ה עשה עבורו כדי שיוכל ללמוד. כולם מכירים את הסיפור על החגב שבא לחלון שלו בזמן שכתב הקונטרס קרני חגבים, הקב"ה דאג לו שיוכל ללמוד. כמו"כ הוא סיפר שהיה בחור ישיבה (אומרים שהכוונה היתה על עצמו) שהיה ישן חצי שעה כל יום בצהריים, ולא היה לו שעון מעורר, אבל כל יום הגיע זבוב וזמזם סביב לאזנו כדי להעירו – **הבא ליטהר מסייעין לו**. פעם אחד היצה"ר התגבר עליו, וכשהגיע הזבוב הוא לא קם מיד אלא אחרי כמה דקות, אבל מאותו יום והלאה, הזבוב כבר לא חזר.

עוד מספרים, שפעם הגיע יהודי מתל אביב לרבנית בת שבע ע"ה, וביקש טובה ממנה, כיון שקיבל רכב חדש יוקרתי מאוד כמתנה מבנו, ורוצה ל"חנכו" ע"י שיסיע צדיק גדול הדור בתוכו, האם היא יכולה לסדר הדבר. היא הפנתה אותו להרב ישעי' אפשטיין שליט"א, הנהג הקבוע, שהוא ממונה על הנסיעות. כשפנה אליו, קבעו יום מסויים ושעה מסויימת שיסיע אותו למלון וגשל לסנדקאות בברית מילה. באותו יום הגיע הנהג מוקדם, אבל כשר' חיים זצ"ל נכנס לרכב, הנהג לא הצליח להניע את המנוע, ובדלית ברירה, ר' חיים זצ"ל יצא מהרכב והתיישב ברכב הקבוע של ר' ישעי' אפשטיין שליט"א, אבל תוך דקה הגיע האורח בהתלהבות שהמנוע של רכבו החדש נדלק, ולכן ר' חיים זצ"ל יצא מהרכב שכבר ישב בו, כדי לעשות חסד עם יהודי ל"חנך" את רכבו. אבל אחרי שכבר הטריח את עצמו, שוב לא הצליח הנהג להניע את המנוע, ור' חיים זצ"ל היה כבר לחוץ לזמן להגיע לברית בזמן, וזה חוץ מכל שניה בחייו שהיו מוקדשות ללימוד תורה"ק, ועבר לרכב של ר' ישעי' אפשטיין שליט"א, ואחרי שכבר התיישב, שוב הופיע הנהג מתל אביב ואומר שכבר הצליח להניע את המנוע, והוא מתחנן שר' חיים שליט"א יעבור לרכב שלו, וכך הוה, אבל כשכבר ישב ברכב, שוב לא הצליח להניע את המנוע, וזו כבר הפעם השלישית, וראה בחוש שזה דבר שמימי. הוא שאל את ר' חיים זצ"ל האם יש לו הסבר לכך, וענה לו בפשטות "כנראה שקנית את הרכב בכסף של איסור כגון כסף של ריבית". היהודי היה בהעלם, וטען שאין לו שום עסקים בהלוואות ברבית, אבל ר' חיים זצ"ל נשאר בשלו, עד שלבסוף הנהג "נזכר" שבעצם הוא לא קנה את הרכב, אלא בנו קנה לו, ובנו מלוה כסף בשוק האפור ברבית גבוה, וכמובן כל זה בלי שום תוקף של היתר עיסקא. כמה הקב"ה שומר על הצדיקים, כמו שאחז"ל בגיטין (ו). שאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים, ואמנם מבואר בתוס' דהיינו דווקא במידי דאכילה, אבל הר"ן ורמב"ן בחולין (ו). ס"ל שבכל הענינים אין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים, ואע"פ שכאן לא היה נחשב כתקלה אם היה נוסע ברכב כזה, אבל לפי רוב קדושתו ורוב דקדוקו בהלכה, הקב"ה שמר עליו משום צד שלא יראה ח"ו כאילו הוא נתן "הכשר" לרכב כזה שנקנה מכסף של איסור.

כשנפטר הצדיק הוא זמן מסוגל לקבל על עצמנו מהנהגותיו

הר"ן בקידושין (לא: על הר"ף) כ' דרב יוסף פתוח ונסתמא הוה, דאמרינן באגדה דסמי נפשיה משום דלא מצי קאי דלא לאסתכולי בר מד' אמות דיליה ע"כ. וכ"כ הרמב"ן והריטב"א בקידושין (ל"א). ובמגילה (כ"ד). ובשע"ת תשובות הגאונים (סי' קע"ח) הביאו אגדה זו בשם רב האי גאון ז"ל, שרב היה לו עשר מיילי דחסידותא, וכשנפטר לקח כל אחד מתלמידיו אחת מהנהגותיו, ובהנהגתו החמישית כותב שלא היה מביט לצדדין, ואפילו לפניו, ונהגו רב יוסף ורב ששת אחריו, ולא יכלו לעמוד בה עד שסימו את עיניהם ע"ש.

הגר"י אייבשיץ ז"ל כותב ביערות דבש (ח"ב דרוש ז' ד"ה והנה עיקר), דצריך לדעת שבשעה שהצדיק מסתלק, יש כח ביד הסי"ט להתגבר, דבשעה שהצדיק בעולם ועמל ויגע בתורה לשמה, ומרביץ תורה לעדרים, ועוסק בקדושה וטהרה, אזי נחלש כח היצה"ר, אבל כשנסתלק הצדיק ונעשה חלל רוחני בעולם, מתגבר כוחו של היצה"ר להסית ולהדיח את האדם לחטוא, ולכן לא די שירימו העם קול בכי ויורידו כנחל דמעה, אלא העיקר שיתנו לב לשוב. עוד הוסיף (שם ד"ה וא"כ כמה), שהאיש הצדיק הוא

מלובש ומעוטר במדות רבות וכמה מעלות טובות, ובמותו הרי כל מעשיו ומדות וקניני שלמות שהיו לו מופקדים, וכל איש ישראל יכול לזכות בהם, זה יאמר אני אזכה במדת הענוה שלו, וזה יאמר אני אזכה במדת החמדה בתורה כמוהו, כי כל קניני שלמות צריכים לאישי ישראלים, ומכיון שהצדיק השאיר אחריו חלל ריק בתורה ועבודה, וצריך שיהא מי שימלא את החלל, ממילא נקל באותה שעה, לזכות להתעלות בתורה ועבודה ויראת שמים, ולחונן העניים והאביונים, וזה הזמן להתפלל להקב"ה שיזכה בכל המעלות.

מעלת התמדה בתורה

הדבר ידוע שהספרים שמרן שר התורה זצ"ל כתב, רובם הם מעל השגותינו, לא רק הדרך אמונה, אלא גם בטעמא דקרא עה"ת, ואורחות יושר, כמה תורה ויגיעה מונחים בהם, ובלי סייעתא מן השמים במדה גדושה, לא מובן היאך שייך לחבר ספרים כאלו, בפרט בדור שלנו. התשובה לכך היא כמשאחז"ל בברכות (ס"ג:): שאין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה.

אנשים חושבים שאם אני אלמוד סדר ראשון וסדר שני וסדר שלישי, והלואי מדובר בשמירת הסדרים, כבר קיימתי כל מה שביכולתי. אבל אם חז"ל אומרים "אלא במי שממית עצמו עליה", פירושו שאין לו בעולמו שום דבר חוץ מהתורה. "ממית עצמו עליה" אין הכוונה שיש זמן ללמוד ויש זמן לבילויים. דוד המלך אומר בתהלים "כי אם בתורת ה' חפצו, ובתורתו יהגה יומם ולילה" – כי אם בתורת ה' חפצו – פירוש שאין דברים אחרים רק תורה. פעם פנו קבוצת מבקשי ה' לרבינו החפץ חיים זצ"ל ושאלו אותו, "יתן לנו רבינו עצה שנוכל לזכור את דברי התורה שאנו לומדים", וענה להם מרן החפץ חיים זצ"ל במלים הבאות, "כי אם בתורת ה' חפצו". אצל רבינו שר התורה זצ"ל ראינו עד כמה ניתן לזכות, אם בתורת ה' חפצו.

מפורסם שהגר"ח מוולוז'ין זצ"ל הסביר שהעולם הוא עגול, כדי שלא תהיה אפילו שניה בעולם בלי לימוד התורה, ולכן כשלומדים כאן, ישנים בצד שני של העולם, וכשישנים כאן לומדים בצד של העולם – וכמשאחז"ל בנדריים (ל"ב). גדולה תורה שאילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר "אם לא בריתי יומם ולילה, חקות שמים וארץ לא שמתיי".

ואפשר יש להוסיף, שגם במקום שלומדים, אבל יש לימוד ויש לימוד, יש לימוד בהפסקות, ויש לימוד בלי הפסקות, יש לימוד עם פאלפונים, ויש לימוד בלי פאלפונים. צורת הלימוד של ר' חיים זצ"ל, היא היא שהחזיקה את העולם, ועכשיו שר' חיים זצ"ל איננו, חסר בעולם את התורה שלו, חסר בעולם המגנא ומצלא שלו, חסר בעולם ההשפעה של תורתו בכל דבר, למי נוכל לפנות, וכמו שכתב בעצמו בארחות יושר, שמן השמים היו נותנין בפיו מה לומר, ואע"פ שאינו יודע כלל שזה ברוה"ק, רק נותנין לו מחשבה לומר כך וכך (לפי דעת תורה שבידו) והוא מכוון לאמת. אבל זה ברור, שעכשיו יותר מתמיד מוטל על כל אחד ואחד מאתנו בני תורה, לשבת וללמוד, וזה מחזיק כל העולם, ואם ח"ו אנחנו מתרשלים, זה הפסד לכל העולם כולו.

היאך משיגים חשקת התורה

מעשה שהיה שחמש בחורים באו לרבינו הגר"ש רוזובסקי זצ"ל, ובקשו שילמד אותם היאך מקבלים חשקת התורה, והוא שלח אותם להתייעץ עם מרן הקה"י זצ"ל. הסטייפלער זצ"ל אמר אני לא יודע סגולות, ובאותו מעמד, גם ר' חיים זצ"ל היה שם, אמנם לא דיבר לפני אביו, אבל רמז להם שיש לו מה להגיד להם בחוץ, ושם אמר להם שאם ילמדו שש שעות ברציפות יקבלו חשקת התורה, וחזרו וסיפרו להגר"ש רוזובסקי זצ"ל מה שקרה, וכשהוא שמע מה שמרן שר התורה זצ"ל אמר להם, הגיב "מה אתם באים אלי כשעדיין לא למדתם שש שעות ברציפות, לא הייתי שולח אתכם לסטייפלער זצ"ל

אם הייתי יודע שעדיין לא לומדים רצופות". מרן ר' חיים זצ"ל למד בלי הפסק שעות על שעות, ימים על ימים, חודשים על חודשים, שנים על שנים, משך כל ימי חייו.

יש כאלו שאומרים שאין להם מתיקות התורה, ולכן הם לא מסוגלים ללמוד ברציפות, והם צודקים במדה מסויימת. אבל השאלה עומדת בעינו, למה אין להם מתיקות בלימוד התורה. מרן בעל אילת השחר זצ"ל הסביר, שכל יהודי מבקש "והערב נא" בברכות התורה, אבל השאלה היא היא האך מבקשים ומתחננים "והערב נא", מתי מגיעים לביהכנ"ס, ברגע אחרון, ואז עוד צריך להספיק עטיפת טלית והנחת תפילין וברכות השחר ופסוקי דזמרא, כדי שיוכלו להתפלל תפלה בצבור, ולכן הקרבן הראשון שמוותרים עליה הוא ברכות התורה, והיאך נראה ה"והערב נא" שלו בזמן שהוא בלחץ. הדבר פשוט כביצה בכותחא שאם יבקש מהקב"ה "והערב נא", הוא יקבל אותו, אבל הרבה אינם מבקשים כמו שצריך, וממילא אינם מקבלים.

הקפדתו בתפלה

שנינו במתניי באבות (פ"ג מ"ה) כל המקבל עליו עול תורה, מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, ופ"י רבינו יונה שם וז"ל אחר שעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי, הקב"ה ישמרהו מכל דבר שלא יצטרך לבטל מלימוד התורה עכ"ל. כידוע שר' חיים זצ"ל מאוד מאוד הקפיד בתפילות. מעשה שהיה במנין אברכים חדש שנפתח, וביקשו מהג"ר אליהו מן שליט"א לדרוש לפניהם לכבוד פתיחת המנין. הוא שאל את מרן זצ"ל מה לדבר בפני מנין חדש של אברכים, ואמר לו, שיש בחורים מצויינים בישיבה, מתמידים, יר"ש, ומתפללים כמו שצריך, אבל אחרי החתונה יש התדרדרות בין בתורה ובין ביר"ש, וזה רק משום שאינם מחשיבים את התפילה, הם מתחילים להתפלל מאוחר, ומתפללים בשטיבלעך, וזה נפילה גדולה מאוד.

היה אחד שהיה לו בת בשידוכין, וכולם היו משבחים כל בחור, ולא ידע היאך מאמינים לכל אחד. ולכן הלך ושאל את מרן שר התורה זצ"ל, וענה לו שאם הבחור נמצא בבית המדרש רבע שעה לפני התפלה, זה בחור לכתחילה.

ואם כבר מדברים על תפילה, כ' רבינו זצ"ל בארחות יושר (עמוד צ"ו) בשם הפוסקים, דבשעת חזרת הש"ץ אין לעיין אפילו בספר, ואפילו אם יש עשרה בלעדו, וכש"כ אם אין עשרה, וכש"כ בשעת קדיש שאפילו הרחור בדברי תורה אסור, וצריך ע"פ דין לענות אמן, ועוד הוסיף (שם עמוד ק"ד) שהלומד או קורא הפרשה בשעת חזרת הש"ץ וקדיש, לא די שלא יקבל שכר, רק יקבל עונש, ותורה כזו לא תצליח כמש"כ במדרש רבה פ' מטות, ואפשר דאפילו בדיעבד לא יצא ידי שנים מקרא, דהוי מצוה הבאה בעבירה.

עד היכן מגיע חיוב הודאה להקב"ה

כ' בתורה שלא קראה לבנה הרביעי יהודה, כדי להודות להקב"ה "הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה", ופרש"י שנטלתי יותר מחלקי מעתה יש לי להודות. היא נתנה את השם כדי שתמיד כשתזכיר את שם בנה, תזכור ותרגיש את ההכרת הטוב להקב"ה. כעין זה אנחנו אומרים בשמו"ע שלש פעמים ביום, ואנחנו מודים להקב"ה, "על ניסידך שבכל יום עמנו, ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובוקר וצהריים". אבל השאלה היא, האם אכן אנחנו מרגישים את ההודאה על כל נשימה ונשימה, על כל פסיעה ופסיעה, על כל הבנה בלימוד תורתנו הק'. כידוע שמרן הגר"ח זצ"ל היה רגיל לבקר אצל אחותו הרבנית ברזם תליט"א כל בוקר אחרי התפלה אחרי שהתאלמנה. בימי השבעה היא סיפרה שפעם אחד אחרי שהוא יצא מביתה, היא מצאה שקית ניילון על הרצפה, שקית ישן עם חור בתוכו, ולא ידעה היאך זה הגיע אליה, אבל לפי ראות עיניה לא היה בו שום ערך, ולכן הרימה אותו כדי לזרוקו בפח, ואז מרן זצ"ל חזר ושאל אותה אם מצאה שקית ניילון שנאבד לו. כשהחזירה לו את השקית, הוא

הסביר לה, שלפני שנים קרה לו נס (היא ידעה מה הנס אבל לא פירטה אותו), וכדי שיזכור תמיד להודות להקב"ה על הנס, הוא שם שקית ניילון זה בכיס שלו, כדי שתמיד כשיכניס את ידו לתוך כיסו, יזכור את הנס ויודה להקב"ה!!!!!!

כי הם חיינו – דקדוק בהלכה

כידוע שר' חיים זצוק"ל היה חי עם התורה, הכל כתוב בתורה, ואין לסטות ימין או שמאל ממה שכתוב בתורה או בחז"ל. הוא היה המקפיד הגדול בכל מילה שכתוב במ"ב ובחזו"א, לא סטה מדבריהם ימין או שמאל, הלכה זו הלכה, בלי שום התחכמויות. בספריו "דעת נוטה" רואים עד כמה חשבן כל מילה במ"ב, ולכן כשנשאל שאלה, לפעמים ענה "יתכן", ולפעמים ענה "ראוי", ולפעמים ענה "אפשר", ורואים ב"דעת נוטה" עד כמה כל תשובה מחושבנת בדיוק ע"פ הלכה.

כשבנו את הגשר מביתו לביהכנ"ס כדי להקל עליו לעת זקנותו, שמח מאוד משום שירידת ועליית המדרגות כבר היו קשים לו. בזמן הראשון שנכנס לביהכנ"ס דרכו, שמח שמחה גדולה, אבל בסוף התפלה הוא ניגש לדלת הראשי כדי לרדת במדרגות במקום ללכת לביתו ישר דרך הגשר. כשהעירו לו שמא הוא שכח שיש כבר גשר, הוא ענה שלא שכח, אלא שיש הלכה (ע"מ"ב ס"י קנ"א סקכ"א) שאם יש שני פתחים לביהכנ"ס, לכתחילה יכנס דרך אחד מהם ויצא דרך השני.

העיקר שעלינו לזכור הוא, שכל גדלותו הוא מתורתו, מהתמדתו, ממידותיו ששאב מהתורה, ההתחשבות שלו לכל מי שפנה אליו, אם בשאלה בכתב, אם בעצה, אם שהיה נוסע למרחקים להיות סנדק, ממש מסר את נפשו ואת זמן לימודו כדי לעשות חסד עם אחרים.

יתן ה' שכל אחד מאיתנו יזכה להתדבק במקצת בדרכיו של הנפטר הגדול, ושתהיה מיתתו כפרה על כלל ישראל, ולא ישמע עוד שוד ושבר בגבולינו, ושנזכה במהרה לראותו בתחיית מיתתי עמך ישראל ברחמים מרובים בביאת המשיח אמן.

לעילוי נשמת

מרן שר התורה הגאון הגדול

ר' שמריהו יוסף חיים קניבסקי זצוקלה"ה

נלבי"ע ט"ז אדר ב' תשפ"ב

ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' שמיני תשפ"ב

ברכת האילנות במשנתו של מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

מקור הדברים

שנינו בברכות (מ"ג:): אמר רב יהודה, האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי, אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם, וכן נפסק להלכה בשו"ע (סי' רכ"ו ס"א).

חובה או רשות

מלשון הגמ' "מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי", וכן מלשון השו"ע "היוצא בימי ניסן וראה אילנות", מבואר דאין חיוב ללכת לראות האילנות כדי שיוכל לברך, וכן מבואר מתוך דברי המהרש"א בברכות (נ"ח. ד"ה שאם), שהסביר הגמ' שם א"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד, אלא אפילו לקראת מלכי עובדי כוכבים, שאם יזכה (פרש"י שאם יזכה לעוה"ב ויראה בכבוד מלך המשיח) יבחין בין מלכי ישראל למלכי עובדי כוכבים (פרש"י יבחין כמה יתר כבוד נוטלי שכר מצוות יותר ממה שה"י כבוד האומות בעוה"ז), ודייק המהרש"א דכל הסיבה שישתדל לרוץ לקראת מלכי ישראל, הוא רק משום שאם יזכה יבחין וכו', דמשום הברכה אין אדם צריך לכך, דהא אינו חייב לברך כי אם ברואה, ואם אינו רואה אינו חייב להשתדל כדי לברך.

בכל זאת כ' בערוה"ש בענין ברכת אילנות (סי' רכ"ו ס"ב), אמנם ברכה זו רפויה אצל ההמון, אבל כל ת"ח ויראי ה' נזהרין בברכה זו.

זריזין מקדימין למצוות

מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כ' דיש ענין ומצוה לצאת לראות את האילנות כדי לברך הברכה, וגם יש ענין של זריזין מקדימין למצוות, ואע"פ שבכל ברכות הראיה קיי"ל שדווקא אם רואה חייב לברך, ולא שמענו שיש ענין להזדמן לגן חיות או ללכת לראות את הים הגדול כדי לברך, שאני הכא שיש ענין שיצא כדי לראות ולהתחייב בברכה, ובביאור הדבר הסביר מרן בעל אילת השחר זצ"ל, שהידיעה על הבלוב מחייבו לילך לראות כדי לברך (מעשה חמד ח"א עמוד 79), וע' בא"ר (סי' רכ"ו סק"א) בשם סדר ברכות, דהנזהר בברכה זו, עליו הכתוב אומר "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', ויתן לך וכו'", והרב החיד"א ז"ל כ' במורה באצבע (אות קצ"ח), שישתדל לראות לבלוב האילנות ביומי דניסן כדי לברך עליהם ברכת אילנות.

האם מברכין ברכה זו דווקא בניסן

אע"פ שבשו"ע כ' שמברך בחודש ניסן, מ"מ כ' המ"ב (סי' רכ"ו סק"א) דהיינו משום שאז דרך ארצות החמים לבלב האילנות, אבל ה"ה שיכול לברך כשרואה הבלבוב בפעם הראשון בחודש אחר (ודלא כמשמעות שו"ת הלכות קטנות ח"ב סי' כ"ח שכתב דמדאמרו יוצא בימי ניסן, משמע דעל פרחי השקדים שממהרים הרבה קודם ניסן אין לברך, אבל יש לדחות דאפשר לא פליגי, וגם בעל ההלק"ט מודה, שאם רוב האילנות התחילו לבלב לפני ניסן, שפיר יכולים לברך, אלא דידוע ששקד הוא הפרי הממהר להפריח מכל הפירות כמבואר ברש"י פ' קרח י"ז כ"ג על הפסוק "ויגמול שקדים"). לפ"ז הנוסע לפני ר"ח ניסן מא"י לדרום אמריקה לפסח, יכול כבר לברך בחודש אדר בא"י לפני שיוצא לדרכו אם רואה הבלבוב.

החת"ס (בהגהות על השו"ע סי' רכ"ו) הביא בשם רבו החסיד שבכהונה הג"ר נתן אדלר זצ"ל דלשון הגמ' "יומי ניסן" ולא "חודש ניסן", מראים דאין הכוונה לחודש ניסן לחדשי הלבנה, אלא לתקופת ניסן שנמדד לפי חדשי החמה, ולכן אם חל תקופת ניסן בכ' ניסן, אז יש זמן לברך עד כ' אייר ע"ש. ויש להעיר עמש"כ דיכול לברך עד כ' אייר, דהרי מבואר בשו"ע שיכול לברך עד אחר שגדלו הפירות, וע"י שו"ת להורות נתן (ח"ה סי' ז' סק"ד) מש"כ בזה.

בירך ברכת האילנות בא"י בניסן ונסע למדינה בדרום העולם

אע"פ שבכל מקום בעולם מברכים בעונת הבלבוב במקומם, וכמש"כ הריטב"א (ר"ה י"א). וז"ל ויומי ניסן לאו דווקא, אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא מבלבוב עכ"ל (וע"י מש"כ בשו"ת הר צבי ח"א סי' קי"ח בהבנת דבריו), מ"מ כ' הפוסקים דמי שבירך בניסן בא"י, ואח"כ נסע למדינה בדרום העולם, שם זמן הבלבוב הוא בתשרי, אינו חוזר ומברך, דסו"ס נפסק בשו"ע שאין מברכין יותר מפעם אחת בשנה.

זמן ברכת האילנות בשנה מעוברת

בשנה מעוברת, ברוב האילנות הצמיחה כבר התחילה לפני ניסן, וקיים חשש שעד חודש ניסן כבר לא ישאר מהבלבוב, ולכן יש להסתפק, כיון שהמ"ב (סי' רכ"ו סק"א) כ' דמה שנפסק להלכה בשו"ע ד"היוצא בימי ניסן", אורחא דמילתא נקט, שאז דרך הארצות החמים לבלב האילנות, והוא הדין בחודש אחר, כל שרואה הבלבוב פעם ראשון מברך, א"כ אפשר ראוי לברך ברכת אילנות כבר בחודש אדר. מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל פסק דבכל זאת כדאי להמתין עד חודש ניסן, כלשון חז"ל האי מאן דנפיק ביומי ניסן, אע"פ שאינו לעיכובא (ע"י מעשה חמד ח"א עמוד ל' פ"א הערה נ"ח – וע"ש דאמנם להלכה אי"צ לברך דווקא בניסן, אבל המנהג שלא לברך לפני ניסן).

ברכת האילנות בשבת

כ' בכה"ח (סי' רכ"ו סק"ד) דבשבת ויו"ט אין לברך ברכת האילנות שמא יטלטל האילנות, או יקח הפרחים בידו להריח בהם, או שמא יתלוש, ולדברי המקובלים שכתבו שע"י ברכה זו מברר ניצוצי הקדושה מן הצומח, יש עוד איסור נוסף של בורר, ובשו"ת וישב הים (הגר"מ הלל שליט"א ח"ג סי' כ"א) הסביר שש ענין מיוחד בברכה זו שבכוחה לתקן הנשמות העשוקות, ולכן חשו בה לברירה טפי משאר ברכות, ולכן אסור לברך ברכה זו בשבת ויו"ט, וכן עמא דבר.

אבל הרבה פוסקים חולקים (ע"י שו"ת משנת יוסף ח"א סי' ס"א, ושו"ת בצל החכמה ח"ו סי' ל"ז, ושו"ת להורות נתן ח"יד סי' י"ג), והק' מהא דמבואר בשו"ע (סי' של"ו סי"ג) דהדס מחובר מותר להריח בו בשבת, אבל אתרוג ותפוח וכל דבר הראוי לאכילה אסור להריח בו כשהוא מחובר שמא יקוף אותו לאוכלו, והסביר שם המ"ב (סקמ"ח) דבהדס לא שייך לגזור שמא יקוף כיון שכל כוונתו רק להריח בו ויכול לעשות כן גם במחובר, ואע"פ דיש מחמירין בזה, אבל הא"ר כתב דהעיקר כפסק השו"ע, ולגבי לטלטלם בידו דינם כמו קנים רכים המחוברים לקרקע שנפסק ברמ"א (שם ס"א) דמותר להשתמש בהם. לפ"ז אם בהדס שעשוי להריח, התירו חז"ל להריח בו בשבת, כש"כ שיהי' מותר לברך על אילנות שאינו מריח בהם ורק מסתכל בהם. ובפרט שהבה"ל (סי' רכ"ה סי"ג ד"ה או) פסק דלפי השו"ע שמברכין שהחיינו כשרואה פרי חדש ואפילו אם הוא עדיין על האילן, ה"ה שיברך עליו כשרואה הפרי בשבת אע"ג שאינו יכול לתולשו

ולאכלו דבעצם כבר נגמר הפרי אלא דאריה הוא דרביע עליה. לפי"ז ברכת האילנות שאינו קשור להרחת האילן, בודאי שיכול לברך בשבת, וא"צ לחוש שיתלוש פרח. ובהא דחשש בכה"ח משום בורר, יש לדון טובא עפמשי"כ המקובלים דהמברך על מאכל בורר הנצוץ ממנו, והיאך מותר לברך ברכת הנהנין בשבת, ועכצ"ל דלא שייך בורר בדבר רוחני כיון דכל המלאכות נלמדות מהמשכן ושם היו דברים גשמיים.

ומי"מ יש טעמים אחרים למה נהגו שלא לברך ברכת האילנות בשבת, אב"א משום שהוא כעין עובדא דחול ללכת לראות איך שהפירות גודלים, ועוד שמא יביא סידור כדי לברך ולומר הנוסח הנדפס בסידורים, ויעבירנה ד"א ברה"ר, וכעין מש"כ הפמ"ג (סי' תקפ"ג א"א סק"ה ומשב"ז סק"ג) דכשחל יום א' דר"ה בשבת, אומרים תשליך ביום ב' דר"ה משום האי טעמא, ומסברא זו כ' השד"ח (ח"ט מערכת ר"ה סי' ב' אות ב' בסוגריים עמוד 64) דנהגו שלא לקדש הלבנה בליל שבת (אבל ע' בשדי חמד ח"ט מערכת ברכות סי' ב' סק"ח עמוד קס"ד, שהביא הרבה פוסקים המקילים בזה, והוא בעצמו עשה מעשה בליל ש"ק שהיה גמר הזמן, והודיע לרבים במעריב שאם יהיה אור הלבנה בלילה כל איש יברך בביתו, וכן היה ע"ש), אבל ע' במ"ב (סי' תכ"ו סק"ב) שכ' דהרבה טעמים נאמרו ע"פ קבלה למה אין מקדשין הלבנה בליל שבת. ובשעה"צ (סק"ב) כ' טעם משום שעושין את המצוה בשמחה, ורגיל לבא לידי ריקודין וכמבואר שם ברמ"א, וזה אסור בשבת, ואע"פ שהתירו ריקודין של מצוה כמו בשמחת תורה, שאני התם דא"א לדחות היום, משא"כ בקידוש לבנה דאפשר לעשות המצוה קודם שבת או לדחותה לאחר שבת, ומה"ט כ' שם במ"ב דאם לא קידשו עד שבת ויו"ט, ויעבור הזמן, בודאי מותר לקדש גם בשבת ויו"ט.

להלכה מעיקר הדין בודאי מותר לברך ברכת האילנות בשבת, וכן נהג מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פ"ב הערה 10), ואדרבה האדר"ת זצ"ל הי' מהדר לברכה בשבת כדי להשלים מאה ברכות (שם), ואם נזדמן לו שראה האילנות הרי מצוה הבאה לידי אל תחמיצנה, ובפרט לפי הפוסקים הסוברים דעיקר הברכה היא רק בפעם הראשונה שרואה האילנות, ואם ימנע מלברך בשבת יפסיד הברכה לשיטות אלו (שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קצ"א). ובכל זאת הרבה נוהגים לחוש למש"כ בכה"ח ואינם יוצאים לכתחילה בשבת כדי לברך ברכת האילנות, אלא דאם רואים בשבת עץ פרי המלבלב, שפיר מברכים, וכן נהג מרן הקה"י זצ"ל לעת זקנותו משום חולשתו (אורחות רבינו ח"ג עמוד רכ"ד). שוב ראיתי שמביאים שמרן הגרשי"א זצ"ל פסק דאין שום סיבה שלא לברך בשבת, ולא חשש לחומרת הכה"ח בשם המקובלים שבורר הניצוצות, והוסיף דאין אנחנו יכולים לעשות גזירה שמא יקח הפרחים בידו להריחם (הובא במשנת איש ח"א סי' ל"ג, וע"ע אריכות בסוגי' זו במעשה חמד ח"א פ"ב ס"ט).

ברכת האילנות בלילה

בשו"ת הר צבי (אור"ח ח"א סי' ק"י"ח ומדי דברי בו) דייק מלשון הגמ' האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי, משמע שצריך לברך דווקא ביום ולא בלילה, אבל בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סי' כ' סק"ה) כ' בשם שו"ת יין הטוב שמברכים ברכה זו גם בלילה אם הוא יכול לראות האילנות, וכן עמא דבר, דהרי העיקר תלוי בראיית האילנות, ואם במציאות יכול לראותם בלילה, בודאי יכול לברך, וכן פסק מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל (מעשה חמד ח"א פ"ב הערה ו'), ולפי"ז מי שראה האילנות בלילה, אם רואה הלבנוב ברור, יברך בלילה כדי שלא להפסיד מעלת הראיה הראשונה (שם פ"ה סכ"ח).

ברכת האילנות כשר"ח ניסן חל בשבת

השנה ר"ח ניסן חל בשבת, ויש להסתפק, כיון שיש ענין של זריזין למצוות, ונהגו שלא לברך בשבת, האם ראוי לברך מיד במוצש"ק, או שמא עדיף להמתין עד הבוקר שיוכל לראות יותר טוב. מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל פסק שאם רואים היטב בלילה, יש ענין לברך כבר במוצש"ק, אבל למעשה בשנה כזו שר"ח חל בש"ק, מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בעצמו נהג לברך אחרי התפלה ביום ראשון, וכנראה משום שאז רואים יותר טוב (מעשה חמד ח"א עמוד 79), וכן נהג מרן בעל שבט הלוי זצ"ל (שם עמוד 125), ולעני"ד יש להוסיף דמסתמא בבוקר יהיו יותר אנשים שיברכו יחד, וא"כ יש בזה משום ברוב עם הדרת מלך, ומה"ט יש נוהגים לברך ברוב עם אחרי מנחה כשהעם פנויין ממלאכתו, אבל כבר נחלקו כל הפוסקים

האם ברוב עם עדיף על זריזין מקדימין למצוות, ונ"מ טובא בהרבה מצוות, ובפרט בברית מילה ששכיח מאוד שיכול למול השכם בבוקר, ואז בני המשפחה מחוץ לעיר לא יוכלו להשתתף, ואילו אם ימול את בנו בצהריים, יהיו שם רוב עם.

ברוב עם הדרת מלך או זריזין מקדימין למצוות

יש נוהגים לברך ברכת האילנות ברוב עם, ובודאי מנהג יפה הוא, אלא די ש להסתפק אם רוב עם הוא דווקא במנין, וכמו"כ אם יעדיף לברך ביחידות בר"ח ניסן או שימתין עד שיכול לברך ברוב עם. בה"ל קידוש לבנה (סי' תכ"ו ס"ב) כ"י הבה"ל (ד"ה אלא) דמדינא מותר לקדש אפילו ביחיד כמש"כ הפר"ח, וכש"כ דלא בעי עשרה, אלא דלכתחילה מצוה לעשותה ברוב עם, כי ברוב עם הדרת מלך, ולהכי אם יזדמן לו לברך בעשרה לאחר איזה ימים עד ליל עשירי צריך להמתין, ויותר לא... ולפי מה שהוכיח הח"א (כלל ס"ח ס"יא) דבשלשה נמי נקרא ברוב עם, א"צ בשביל עשרה להמתין עד ליל יו"ד, ובפרט בחורף בימי עננים. לכאורה גם בנד"ד כשיש לו שלשה א"צ להמתין בשביל עשרה, ומ"מ אם רואה שהפרח גדל הרבה ועומד ליפול, ושמא יפסיד הברכה, בודאי יברך ביחידות, ובפרט שהמ"ב לא הזכיר ענין ברוב עם בברכת האילנות.

יש להעיר שהמ"ב (סי' רי"ג סק"ג) ובה"ל (סי' קס"ז ס"יא ד"ה אחד) כ"י דגם שנים נחשבים "ברוב עם", ולכן כששנים אוכלים פירות, אחד מברך להוציא את חברו, וכ"כ המ"ב בה"ל ציצית (סי' ח' סק"ג) בענין עטיפת הטלית, שאם שנים מתעטפים כאחת (ע"ש בשו"ע ס"ה), אחד מברך ומוציא את חברו משום ברוב עם (דלא כשיטת הח"א ה"ל), אבל יש מחלקים בין הנידונים, דרק כשאחד מוציא את חברו נחשב ברוב עם גם כשיש שם רק שנים, משא"כ כשכולם מברכים ביחד, בעי שלושה כדי להקרא "ברוב עם". יש לציין דלמעשה אין המנהג היום שאחד מוציא את השני בברכתו (חוץ מבסעודות שבת), משום שאין הכל בקיאות לכוון לצאת וכן להוציא (ע"י מ"ב סי' ח' סק"ג וסי' רי"ג סק"ב).

כ"י הח"א (כלל ס"ח ס"ז) דמעלת זריזין מקדימין עדיף על מעלת ברוב עם, והביא ראיי מהסוגי בר"ה (ל"ב): דאומרים הלל מיד אחרי שחרית משום זריזין מקדימין למצוות, ואין ממתנין עד מוסף כשיהיו יותר מתפללים ויתקיים ברוב עם הדרת מלך, והא דתוקעין בשופר במוסף ולא בשחרית, היינו משום שהמלכות גזרו שלא יתקעו בשופר והיו אורבין להם עד חצות היום. ולמעשה השע"ת (סי' רכ"ט סק"ג) בשם הברכ"י וכן בקיצור שו"ע (סי' ס' ס"ז) פסקו הכי לגבי ברכת החמה דעדיף לברך ביחידות עם הנה"ח מלברך ברוב עם אח"כ. אבל בה"ל (סי' תכ"ו ס"ב ד"ה אלא) מבואר דעדיף להמתין כמה ימים כדי לקדש הלבנה ברוב עם מלקדשה ביחידות לפני זה.

והנה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' ר"ה) חידש דהכלל דזריזין מקדימין עדיף ממעלת ברוב עם, לא נאמר בברכת השבח שמצותה לכתחילה בעשרה כמו בברכה אחרי המילה ובברכות אירוסין ונישואין, וממילא מעלת ברוב עם בודאי דוחה מעלת זריזין, ולכן פסק שם דבקידוש לבנה יוכל להמתין יום או יומיים כדי לקדשה במנין. אבל תמוה קצת שלא הביא מקור לחידושו דבברכת השבח אין מעלת זריזין מקדימין יותר מברוב עם. ויעויין בריטב"א בתענית (ו: סוד"ה ר' יוחנן) שדן שם בענין ברכת גשמים כשירדו גשמים, וכ"י וז"ל שברכת השבח אפשר להשהותה בו ביום כדי לאומרה בציבור, וכמו שנהגו במקצת מקומות בברכת אשר יצר את האדם שאומר אותה בציבור בשחרית כדי לסדרה עם שאר ברכות בציבור עכ"ל.

לפ"ז בנד"ד, עדיף לברך ברכת האילנות בציבור, מלהקדים לברך בבוקר ביחידות.

האם ראוי לברך בליל ר"ח משום זריזין מקדימין למצוות

לא נהגו לברך ברכת האילנות בליל ר"ח ניסן, אע"פ דזריזין מקדימין למצוות, מ"מ אין המנהג לברך בלילה כיון שבודאי רואה יותר טוב ביום מבלילה, וקיי"ל דמעלת הידור מצוה עדיפא מזריזין מקדימין למצוות (ומה"ט מקדשין הלבנה במוצש"ק כשהוא לבוש בבגדי שבת מדין הידור מצוה, ואינו מקדשה באמצע השבוע

לפני שבת, אע"פ דזריזין מקדימין למצוות), וכן פסק מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל (מעשה חמד ח"א פ"ב הערה ח'), ונ"מ טובא כל שנה, וגם השנה שר"ח חל בשבת, שאין המנהג לברך עד הבוקר.

פעם אחת בשנה

כ' בשו"ע (סי' רכ"ו ס"א) דאינו מברך ברכה זו אלא פעם אחת בכל שנה ושנה, והוסיף המ"ב (סק"ג) דמשמעות לשון השו"ע הוא דאפילו על אילנות אחרות לא יברך, ואע"ג דבכל ברכות הראיה נפסק בשו"ע (סי' ר"י ס"ג) שמברכים כל שלושים יום, הסביר התורת חיים (בנו של המחנה חיים בהגהותיו על סי' רכ"ו) דשאני הכא שהברכה אינה דווקא על האילן שלפניו אלא על כלל כל האילנות, וראי' לדבר, שאינו חוזר ומברך על כל אילן ואילן כמו שתקנו שהחיינו על כל מין ומין בפנ"ע, וכיון שמברך על כלל כל האילנות, לא שייך לחזור ולברך שוב לאחר ל' יום. בשו"ת השיב משה (סי' ח') כ' דזהו כוונת הגמ' שמברך ברכת האילנות בחודש ניסן, שלא יברך עוד פעם לאחר ל' יום כמו שאר ברכות הראיה, דאל"ה למה נקט זמן כלל, הול"ל האי מאן דנפיק וחזי אילני דמלבלבי, אלא דאי הוי שונה הכי, הו"א דכל אימת דחזי כל ל' יום יחזור ויברך. והוסיף להביא ראי' מרש"י על הרי"ף בברכות (ל"א: לדפי הרי"ף) שכי' וז"ל וחזי אילני דמלבלבי פעם ראשונה בשנה כשהן מוציאין פרח עכ"ל, וכוונתו לומר שאינו מברך אלא פעם ראשונה ולא מל' יום לל' יום, ולכן תני ביומי ניסן, דאינו מברך רק ביומי ניסן לפי האורחא דמילתא, ולא אח"כ אם ראה עוד פעם.

ברכה כשהוא נוסע ברכב

שאלו את מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מי שנוסע ברכב ורואה אילני דמלבלבי, ונוסעים בכביש בין עירוני שאין אפשרות לעצור את הרכב, האם יברך מיד כמו שמברך שאר ברכות הראיה, כגון הרואה הים אע"פ שנמצא ברכב, או שמא עדיף להמתין עד שיוכל לברך במחיצתם, משום מש"כ בספרי המקובלים שברכה זו היא תיקון לנשמות העשוקות. מרן זצ"ל ענה שעדיף לברך מיד כשרואם, אע"פ שאינו יכול לעמוד במחיצתם (מעשה חמד ח"א עמוד 73), ודלא כמש"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' נ"ו) שלא תקנו ברכה על הראיה דרך נסיעה.

אמנם היה מקום לומר שאם אינו רואה האילנות כל הזמן עד סוף הברכה, אפשר עדיף שלא יברך בנסיעה, דהרי בקידוש לבנה כ' המ"ב (סי' תכ"ו סק"ג), אם התחיל לברך ואח"כ נתכסה בעבים, גומר הברכה, אם לא שהוא משער שתתכסה הלבנה באמצע ברכתו, שאז לא יתחיל ברכתו. אבל במעשה חמד (ח"א עמוד ר"י פ"ד הערה ס"ב) כ' דמותר לכתחילה לברך ברכת האילנות אע"פ שידוע שבאמצע הברכה יסתלק משם, ולא דמי לקידוש לבנה, דהתם אם הלבנה תתכסה, פקעה סיבת הברכה, משא"כ הכא שהברכה אינה על האילן, אלא שבח להקב"ה, והלבלוב אינו אלא היכ"ת המחייב לברך, וא"כ לא פקעה סיבת החיוב שהיא עדיין קיימת, אלא שהוא נעלם ממנה, ולא שהיא נעלמה והלכה כמו הלבנה שנתכסה ונעלמה ונסתלקה עמה סיבת הברכה. עוד הוסיף שאינו מברך דווקא על הלבנוב של האילן שלפניו, אלא על כל האילנות שבעולם המלבלבות, והלבלוב שלפניו אינו אלא סיבה לברך על כלל הפריחה שבכל העולם כולו.

ברכה על האילנות כשרואה אותם מתוך ביתו

יש להסתפק אם מברכים ברכה זו גם כשנמצא בבית, ורואה את האילנות בחוץ. החוות יאיר בספרו מקור חיים (בקיצור הלכות סי' רכ"ט) כ' דניתן לברך כל ברכות הראיה כולל ברכת האילנות, כשרואה דרך החלון, בתנאי שהוא ניכר, וכבר כתב המ"ב (סי' תכ"ו סק"א) דמי שאינו יכול לצאת מביתו, יכול לקדש הלבנה גם כשהוא תוך הבית, אלא דלכתחילה יפתח החלון, והתם הטעם שצריך לברך בחוץ הוא משום שאינו דרך כבוד לקבל פני השכינה בקידוש לבנה כשעומד תחת הגג, וא"כ בנד"ד קיל טפי, דאינו מוגדר כקבלת פני השכינה, ולכן בודאי יכול לברך כשהוא עדיין תוך ביתו כשאין אפשרות לקיים "האי מאן דנפיק ביומי ניסן" כלשון הגמ'.

ברכה על אילנות שהם ספק ערלה

רע"א (בהגהותיו על סי' רכ"ו) הסתפק אם אפשר לברך על אילנות של ערלה כיון שא"א ליהנות מהפירות, ומסיק להלכה שאם הוא ספק ערלה מותר לברך כיון דספק ערלה בחו"ל מותר, ושפיר יכול ליהנות מהפירות. מרן הגריש"א זצ"ל (שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל על ברכות מ"ג). דייק מדבריו, כיון דקיי"ל שבא"י ספק ערלה אסור, ממילא בא"י אסור לברך עד שיודע בודאי שאין הפירות ערלה.

אבל בשו"ת דובב מישרים (ח"ג סי' ה') חולק על רע"א, וס"ל שמותר לברך ברכת האילנות על ערלה, והביא קצת ראיי מהמבואר במתני' במעשר שני (פ"ה מ"א) ומהסוגי' בב"ק (ס"ט). כרם של ערלה מציינין אותו בחרסית, בד"א (פרש"י דעבדין להו היכירא לעוברים ושבים) בשביעית (פרש"י שהוא הפקר ובהיתר הן באין לאכול), אבל שאר שני השבוע (פרש"י שהן באים לגזול יניחם ויאכלו דבר האסור) הלעיטהו לרשע וימות. והקשה הדובב מישרים דלכאורה גם בשאר השנים צריך לציין הכרם משום ערלה, כדי שאנשים כשרים לא יכשלו לברך ברכת האילנות עליהן, אלא מוכח שאין איסור לברך על אילן שהוא ערלה, ולכן אין צורך לציין בשאר השנים.

אבל העירו על ראייתו, דאפילו אם נאמר שצריך לציין הכרם בשביל ברכת האילנות, אבל היינו דווקא כשהן מבלבלים, ואילו הסוגי' בב"ק מיירי כמה חדשים אח"כ כאשר הפירות כבר ראויים לאכילה (דהא מיירי דחיישינן שיבואו גזלים לאכול את הפירות), ומשו"ה צריך ציון חדש כיון שהציון הישן כבר נמחק מרוב הגשמים בימות החורף, אא"כ נאמר ד"א שמותר לברך גם אחרי שכבר גדלו הפירות (ע"י א"ר וגר"א בסי' רכ"ו), ולשיטתם מבואר היטב שיטת רע"א שאסור לברך עליהם.

בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סי' נ"ה) ג"כ פסק שיכול לברך על אילן של ערלה, משום שנוסח הברכה הוא "ליהנות בהם בני אדם", והרי עכו"ם ג"כ קרויים בני"א כמבואר בתוס' בב"ק (ל"ח. ד"ה אלא), ועוד שהפירות הן ראויין לחולה שיש בו סכנה, ואע"פ שמבואר בתוס' בפסחים (מ"ו:). דחושיב"ס לא שכח, היינו רק לגבי אדם פרטי, אבל לא בכל העולם כולו, ובתי חולים יוכיחו. אמנם ע"י בשו"ת דברי מלכאל (ח"ג סי' ב') שכבר הביא חלק ממש"כ בשו"ת חלקת יעקב, ולמעשה נקט דהעיקר הוא שלא לברך, והסביר דכיון שלא חייבוהו לברך על מה שאינו רואה, אלא אם רואה אילנות דמלבלבי, א"כ אין זה שייך רק באילן שיכול ליהנות ממנו.

ולמעשה מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כ' דיש מחמירין שלא לברך הברכה על עצי ערלה (דרך אמונה הלי מעשר שני פ"ט בהקדמה).

ברכת האילנות בשמיטה על שמור ונעבד

יש להסתפק במי שיצא לשדות בשביעית, וראה אילני מלבלבי בניסן, אבל התושבים שם אינם שומרי שביעית ר"ל, והאילנות נעבדו באיסור שביעית, האם ראוי לברך על אילנות כאלו. ולכאורה הספק הוא כמו שנחלקו הפוסקים הנ"ל בענין ערלה, אלא דאפשר יש לחלק ביניהם, דכבר מפורסם בבי מדרשא שמרן החזו"א זצ"ל סתר משנתו בענין הנאה מנעבד בשמיטה, והסביר מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בדרך אמונה (הלי שמיטה פ"ד צה"ל ס"ק קפ"ח) שעשה כן בכוונה, להקל להמון העם, ולהחמיר בדאפשר, וע"י בקריינא דאיגרתא (ח"א איגרת קמ"ז) שהסביר את שיטת מרן החזו"א זצ"ל, וז"ל דלקבוע הלכה לרבים נגד דעת ר"ת ז"ל לא רצה, ובכלל היתה דרכו בקודש במקום שההלכה רפויה ויש צדדים, להקל ליחיד השואל, אבל להתיר בסיטונות לכל הכלל כולו, ראה בזה ענין קלות בשמירת תורה"ק, ונראה לענ"ד דמה"ט אע"פ שבספרו כתב שאפשר להקל במשומר, מ"מ בסדר השביעית שהיא קביעת הלכה למעשה לכל הציבור כתב דאסור, ופעם אחת נדברנו עמו זללה"ה במה שדבריו סותרים, והשיב שלזה נתכוון שיהי' סתירה בדבריו, ואשער שהוא מה"ט שכתבנו עכ"ל.

למעשה מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל פסק דלכתחילה לא יברך על אילנות כאלו, כדי לחוש לשיטות ששמור ונעבד אסור באכילה, ואם אין לו אילן אחר, יברך בלי שם ומלכות (מעשה חמד ח"ב עמוד תר"יז פ"א

סוף הערה שטי"ז), אבל ע"ש שיש מקילין בזה (עי' הליכות שלמה על תפלה פכ"ג ס"ל שמרן הגרשז"א זצ"ל התיר לברך על אילן שמור ונעבד בשביעית, וכן היקל מרן בעל שבט הלוי זצ"ל – בקובץ מבית לוי על ניסן תשנ"ו) ואכמ"ל.

על מה מברכין

כ' בשו"ע (סי' רכ"ו) שמברך ברכת האילנות כשרואה אילנות שמוציאין פרח, וכ' המ"ב (סק"ב) דווקא פרח אבל עלים לחודיה לא, ואפילו בפרח דווקא באילני מאכל, שמזה הפרח עתיד להתגדל פרי, אבל אין לברך על אילני סרק. הרי מבואר מדבריו שיברך על הפרחים העתידים ליהפך לפירות, ולא יברך על פרח שלא יצמיח ממנו פרי אע"פ שהוא אילן פירות.

טעה ובירך על אילן סרק או שבירך לפני שראה את האילנות

אם טעה ובירך על אילן סרק, כ' בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' נ"ג סק"ד) שלא יחזור לברך על אילן פרי, משום שכיון שהיא ברכת השבח וכבר נתן הודאה, שוב אינו יכול לחזור ולברך, ואפילו אם בירך אחרי שאמרו לו שאילנות מלבלבין ולא ראה אותם כלל, ג"כ יש להסתפק אם הראיה היא לעיכובא משום דתנאי זה אינו מבואר בשו"ע וצע"ק, אבל בספר מעשה חמד (ח"א עמוד י"ג) העיר מלשון הגמ' ושו"ע דמפורש שמברך כשרואה אילנות בחודש ניסן, ולעני"ד מרן בעל שבה"ל זצ"ל התכוון לומר, דאע"פ דלכתחילה בודאי צריך לברך רק אחרי שראה את האילן, אבל אינו מבואר שהראיה לעיכובא כמו שמצאנו בעוד ברכות, ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' קכ"ה סק"ד) שדן במי שבירך קידוש לבנה בלי לראות הלבנה, דפשיטא ליה דיצא, דאין הברכה על עצם הראיה אלא על הידיעה שנתחדשה.

איחר לברך עד שכבר גדלו הפירות או שלא בירך בראייה הראשונה

עוד כ' בשו"ע (סי' רכ"ו ס"א), דאם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד, וכ' המ"ב (סק"ד) דאע"ג שנחלקו הפוסקים אם הפסיד הברכה אפילו באופן שלא ראה כלל מקודם, אבל להלכה אם כבר גדל הפרי ונגמר כל צרכו שראוי לברך עליה שהחיינו, שוב אין כדאי לברך ברכת האילנות, אבל קודם שגדלו הפירות, אפילו אם לא בירך בראיה ראשונה, כל שלא גדלו הפירות עדיין יכול לברך.

האם יש להקפיד לברך דווקא כשרואה שתי אילנות

נחלקו הפוסקים אם מברכים ברכת האילנות לכתחילה אפילו על אילן אחד, דהרי לשון הגמ' הוא "האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דמלבלבי", וכן נפסק בשו"ע "היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאין פרח", הרי מדויק שמברכין דווקא על ב' אילנות, ולשיטה זו נסתפקו אי בעינן דווקא שני סוגי אילנות או דסגי בשני אילנות מאותו סוג. הכה"ח (סי' רכ"ו סק"ב) כ' דא"צ להיות ב' מינים, אלא כיון שיש שתי אילנות אפילו הם מין אחד ומוציאין פרח מברך, ומיהו לכתחילה יש לחזור על מקום שיש בו ריבוי אילנות, ולברך שם כדי להעלות ע"י ברכתו ניצוצי קדושה מכל מה שיש שם.

אבל בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' ל"ו) דחה שיטתו, וכ' דאין ראיית מלשון הגמ' דשנינו אילני בלשון רבים, דהרי תנן בברכות (נ"ד.) על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות אומר ברוך עושה בראשית, וזה פשוט שמברכים גם על ראיית הר אחד וגבעה אחת וים אחד וכו'. עוד הוסיף, שהראב"ה (ברכות סי' ק"כ) ושו"ת מהרי"ל (סי' קמ"ג) גרסו בגמ' אילנא בלשון יחיד ולא אילני בלשון רבים, ולכן סיים בשו"ת בצל החכמה דלמעשה כיון שהרב החיד"א ז"ל מעיד בספרו מורה באצבע שהמדקדקין מקפידין שיהיו שני אילנות, וכן הובא בעוד כמה פוסקים, לכן נכון למדקדקים להזהר בזה, אם כי מעיקר הדין די באילן אחד, וכן הידר מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה – פסח פ"ב הערה 10).

לברך על אילנות שבשדות ובגינות או אפילו שבחצירו

עוד מדייקים הפוסקים (שו"ת לב חיים ח"ב סי' מ"ד) את לשון הגמ', "האי מאן דנפיק", דמשמע שאינו מברך על אילנות שבחצירו אלא שבשדות, וכמוש"כ הרמב"ם (הל' ברכות פ"י הי"ג) היוצא לשדות או לגנות ביומי דניסן וכו', וכן מבואר בעוד ראשונים, ובכה"ח (סי' רכ"ו סק"ג) הביא די"א שרק לזקן מופלג

או חלוש המזג, דקשה לו היציאה רחוק מן העיר, יכול לברך בחצר גינתו, אבל לפעמים קפידה זו תגרום לביטול ברכתו, ובשו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' ל"ו סק"א) הוסיף שאם זה גורם לביטול תורה, בודאי רשאי לברך גם על אילנות שבתוך העיר.

האם נשים מברכות ברכת האילנות

בשו"ת הר צבי (ח"א סי' קי"ח ד"ה ומדי דברי) חקר אם נשים גם מברכות ברכת האילנות, דהרי יש פוסקים הסוברים דיומי ניסן דווקא, וא"כ היא מעשהז"ג, אבל הביא הא דתנן בפ"ק דבכורים דנשים חייבות בבכורים אע"פ שאין מביאים בכורים אחרי חנוכה, ובהסבר הדבר כ' הטו"א במגילה (כ:) דזמן גרמא לא נקרא אלא כשהפטור הוא מצד הזמן עצמו, אבל הא דאינו מביא בכורים מחנוכה ואילך אינו מצד הזמן, אלא שדבר אחר גורם להם, שאינם מצויים יותר על פני השדה. לפ"ז הסביר ההר צבי גם בברכת האילנות, למ"ד דאין מברכין אלא בחודש ניסן, היינו משום דאינו מברך רק בזמן הקבוע לבלב שם, וכעין הגדר של זמן הבאת בכורים הנ"ל, וכמדויק בלשון הריטב"א בר"ה (י"א. ד"ה ר' אליעזר) שכי' וז"ל ויומי ניסן לאו דווקא אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא מלבלב עכ"ל.

האם נשים פטורות מקידוש לבנה משום מעשהז"ג

וע"פ סברת הטו"א, הק' הגר"ש קלוגר זצ"ל (בחכמת שלמה סי' תכ"ו ובשו"ת האלף לך שלמה סי' קצ"ג) על שיטת המ"א שפטר נשים מקידוש לבנה משום שהוא מעשהז"ג, דהרי אין המצוה זמן גרמא, אלא שאין מברכין אך ורק כשבמציאות הלבנה בחידושה, והחידוש הזה לא שייך במציאות שיהי' למשך כל החודש. וכמו"כ אין נשים פטורות מלברך שהחיינו על פרי חדש מדהוי זמן גרמא שאין הפרי נמצא בימות החורף, דמציאות הימצאות הפרי בזמן מסויים, היא הגורמת זמן הברכה, אבל לא שחז"ל קבעו לה זמן מסויים. וע' בשו"ת האלף לך שלמה שם שיישב פסק המ"א בהבנה חדשה בברכת קידוש לבנה, דברכת הלבנה יש ב' חלקים, ברכת "מחדש חדשים" ששייכת ללבנה לבד וזו אינה קשורה עם הזמן, וברכת "אשר במאמרו וכו' וברוח פיו כל צבאם וכו'" שהיא ברכה כוללת על כל מעשה בראשית ואין לה ענין לקידוש לבנה דווקא, אלא שחז"ל תקנו לברכה בזמן חידוש הלבנה כיון שהיא שייכת למעשה בראשית, וחלק הזו של הברכה שייך בכל יום תמיד (וכעין ברכת להכניסו בבריתו של א"א שהיא ברכת השבח שתקנו לברכה בזמן קיום המצוה כמבואר בתוס' בפסחים ז. – וע"ע בט"ז יו"ד סי' א' סק"ז שכ"כ גם לגבי ברכת השחיטה וברכת אירוסין) אלא דחז"ל קבעו לברכה רק פ"א בחודש, ולכן שפיר הוי מעשהז"ג.

ולכן למעשה גם נשים מברכות ברכת האילנות, ובפרט לפי מה שנקטו הפוסקים דאין ברכה זו חיוב גמור, וא"כ א"א לפוטרו מדין מעשהז"ג, ובכל זאת מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כ' דכיון שברכה זו אינה חיובית, וא"צ לחזור אחריה, א"כ גם נשים אינן צריכות להדר אחר הברכה, אבל אם אירע להן שיצאו וראו לבלוב האילן, ודאי צריכות לברך, כמו שכל אחד ואחד מברך אם נזדמן לו לראות, וכמו שמברכות על ראיית הים, ואין שום חילוק בברכות אלו בין אנשים לנשים (מעשה חמד ח"א עמוד קל"ה הערה פ"ג).

ובכל זאת מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כתב, כיון שברכה זו אינה חיובית וא"צ לחפש אחריה, א"כ גם נשים אינן צריכות להדר אחר הברכה, אבל אם אירע להן שיצאו וראו לבלוב האילן, ודאי צריכות לברך כמו שכל אחד ואחד מברך אם נזדמן לו לראות, וכמו שמברכות על ראיית הים, ואין שום חילוק בברכות אלו בין אנשים לנשים (מעשה חמד ח"א עמוד קל"ה הערה פ"ג).

קטן שיגדל בחודש ניסן

יש להסתפק בקטן שיגדל ויהיה בר מצוה בחודש ניסן, האם יברך מיד כשרואה אילנות דמלבלבי אע"פ שהוא קטן, או שמא עדיף שימתין לברך עד שיגדל. מצד אחד בהרבה מצוות כ' הפוסקים שעדיף שקטן ימתין לקיים את המצוה עד שיגדל, כגון קידוש בערב ש"ק וקידוש לבנה, אבל מאידך גוסא י"א שעדיף שיקיים המצוה מיד, כיון שראה את האילנות וכבר נתחייב לברך, ומ"מ אם עדיין לא ראה

אותם, יכול להמתין מלברך עד שיגדל (ע' מש"כ בזה במעשה חמד ח"א פ"ב ס"ז) ובהערה נ"ה בשם מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל).

הסובל מאלרגיה הפרחים האם יברך

יש להסתפק לגבי מי שסובל מאלרגיה של פרחים, ולפעמים נהי' ממש חולה כל גופו ונופל למשכב בעקבות פריחת הפרחים והעלים, האם גם הוא יוכל לברך ברכת האילנות ולהודות להקב"ה על דבר שגורם לו להיות חולה ממש.

והנה בשלמא אם הברכה היא על פריחת האילנות, הי' שייך לדון אם חולה כזה יכול לברך, אבל פריחת ולבלוב האילנות אינו אלא הזמן שהוא מברך, אבל עצם הברכה הוא שנותן שבח להקב"ה שברא בשביל האדם אפילו דברים שאין בהן הכרחיות לחיי האדם כמו פרי האילנות (ובסברא זו הסביר הערוה"ש למה אין מברכין על זרעים וירקות, הם הכרחיות, משא"כ הפירות), וחולה כזה שפיר יהנה מהפירות, ולמה לא יברך. ועוד יותר יש להוסיף, דאינו מברך דווקא על מה שהוא בעצמו יהנה, אלא על מה שאחרים יהנו, ומה"ט גם נזיר יכול לברך על כרם ענבים אע"פ שהוא בעצמו לא יוכל ליהנות מהם כגון שקיבל ע"ע נזירות לזמן רב יותר מלי' יום, ובלא"ה הרי יכול להשתמש בהם לעירובי תחומין כמבואר בשו"ע (סי' שפ"ו ס"ח). שוב ראיתי שמרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כבר פסק שזויר יכול לברך ברכת האילנות על לבלוב גפני הכרם (דברי שייח גליון 59 – הובא במעשה חמד ח"א עמוד קפ"ב).

זהירות מלברך במקום שאינו נקי

צריך לזהר מאוד שלא לברך ברכת האילנות, במקום שיש שם אשפה שיש לה ריח רע, או זבל וצינורות ביוב של חרס, וכי' הח"א (כלל ג' ס"ז) וז"ל אותם המקדשים הלבנה ברחובות המסריחים מהצדדים, אפילו אם בריחוק ד' אמות, כיון שנמשכים גם מלפניו, אסור כמלא עיניו, ומכש"כ שצריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח, ומוטב שלא לקדש כלל, ולמצוה יחשב להם אם א"א להם לקדש במקום נקי, כאמרם ז"ל (ברכות כ"ד). ובדבר הזה תאריכו ימים עכ"ל, והובא להלכה במ"ב (סי' ע"ט סק"ה וסי' תכ"ו סק"א), ומי שאינו נזהר בזה כי' רבינו הגר"א ז"ל (אמרי נועם על ברכות כ"ד: ד"ה כי) ושו"ע הרב (סי' פ"ה ס"א), עליו הכתוב אומר "כי דבר ה' בזה.....הכרת תכרת.....".

ראה את האילן ושכח לברך

כי' בשו"ע (סי' רכ"ו) אם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד, אבל בשו"ת מהרי"ל (סי' קמ"ג) כי' (הובא במ"ב סק"ה) דמ"מ לפני שגדלו הפירות, עדיין יכול לברך גם אם לא בירך בזמן הראיה הראשונה.

ולכאורה צריך להבין, מאי שנא ברכה זו משאר ברכות הראיה, דהרי זה ברור שאינו יכול לברך ברכת האילנות אא"כ הוא רואה אותן כלשון הגמ' ושו"ע, וא"כ כיון שבשאר ברכות הראיה אינו יכול לברך אם שכח לברך בראיה ראשונה, אא"כ עבר שלושים יום מאז (בה"ל סי' רי"ח ס"א ד"ה במקום הזה), ממילא גם בברכת האילנות היינו צריכים להחמיר, ויש כמה גדולי הפוסקים שמחמירים וס"ל דאסור לברך אחרי שראה האילן בפעם ראשונה ולא בירך (ע' שעה"צ שם סק"ג בשם המחצה"ש, וכן החמירו הח"א כלל ס"ג ס"א, וקיצור שו"ע סי' ס"א).

בשערי זבולון (או"ח ח"א סי' פ"ז סק"ג) הסביר החילוק ביניהם, דשאני ברכת הראיי' דלא נשתנה שום דבר בבריאה, והמחייב של הברכה הוא רק הרגשת הודאה בשעת ראיי', דאז ישנה התחדשות אצל האדם להרגיש ניסיו וגדלותו של הקב"ה, וא"כ הראיי' היא המחייב והגורם לברך, ולכן לא שייך לברך בראיי' שניה כיון שאינה ראייה המחודשת התרגשות, משא"כ בברכת האילנות שהמחייב של הברכה הוא ההתחדשות שישנו בבריאה, אלא דליכא חיובא לברך אלא כשרואה, וממילא אין נ"מ בין ראיי' ראשונה לשניה. ומה"ט בקידוש לבנה יכול לברך גם כשאינה ראייה ראשונה, והיינו טעמא משום שאין הראייה גורמת לברכה אלא שהיא שעת חלות חיוב הברכה, כעין ברכת אילנות. אמנם יש לציין

שבמקור האי דינא בברכת אילנות, כ' המהרי"ל, דמה שהתיר לברך אם לא בירך בזמן ראייה ראשונה, היינו משום שהשמחה עדיין קיימת וצ"ע.

ברכה על אילן הנטוע בעציץ נקוב בתוך ביתו

נחלקו הפוסקים אם מברכים ברכת האילנות על אילן הנטוע בעציץ נקוב, דמצד אחד הרי הוא נחשב כמחובר לקרקע לגבי הרבה דינים כגון תלישה ממנו בשבת, וכן כתיבת פרוזבול עליה, וא"כ נימא הכי גם לגבי ברכת האילנות. מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל פשיטא ליה שמברכים על עציץ נקוב אבל לא על עציץ שאינו נקוב (מעשה חמד עמוד ש"נ הערה ע"ד), והגר"מ שטרנבוך שליט"א (שם עמוד שני"ב הערה פ"ה) ג"כ ס"ל דיש להחמיר שלא לברך בעציץ שאינו נקוב, והסביר כיון שלא נטעו אדעתא דפירות (וע"ש עוד שיטות בפוסקים בזה).

ברכה על ענף שתלשו מאילן

באשל אברהם מבוטשאטש (סוסי רכ"ו) הסתפק אם מברכים ברכת האילנות כשרואה ענפים תלושים שניכרים שהנצו עכשיו בשנה זו, ונשאר בצ"ע. בשו"ת התעוררות תשובה (הנדמ"ח ח"א סי' ק"ד) הוכיח מלשון הגמ' האי מאן "דנפיק" ביומי ניסן, וכן מלשון הרמב"ם (הל' ברכות פ"י הי"ג) שכתב וז"ל היוצא "לשדות או לגינות" ביומי ניסן עכ"ל, משמע דווקא אם רואה האילנות בעיקרן בשדה, אז מברך. בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' י"א) ג"כ דן בשאלה זו, והעיר דנוסח הברכה "שלא חיסר בעולמו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות", לא שייך בתלוש, משום שאילנות מיקרי רק כשהם מחוברים, והביא הרבה ראיות ליסוד זה, וע"ע בשו"ת דברי ישראל (ח"ב בסוף הספר עמוד י"ב בהגהותיו על האורחות חיים) שג"כ הביא ראיות ליסוד זה, שאינו נקרא אילן כשאינו מחובר.

לעילוי נשמת

מרן שר התורה הגאון הגדול

ר' שמריהו יוסף חיים קניבסקי זצוקלה"ה

נלב"ע ט"ז אדר ב' תשפ"ב

ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' שמיני תשפ"ב

הכנה לפסח במשנתו של מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

זהירות מחמץ שלושים יום לפני פסח

כ' המ"ב (סוסי" תל"ו) בשם האחרונים, כל שלושים יום צריך לעיין בכל דבר שעושה, שלא ישאר חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל, והוסיף הערוה"ש דלכן מי שמעיין בספר בעת האכילה, נכון שמפורים ואילך יעיין שלא ישאר משהו חמץ כדי שלא ימצאנו בפסח. ויש להוסיף על דבריו, דאמנם נחלקו הפוסקים אם צריכים לבדוק את הספרים לפני פסח, אבל כוונת הערוה"ש היא שחייב ליזהר בימים אלו לא לפזר חמץ במקומות שיקשה עליו הבדיקה, ולכן לא מיבעי אם אינו בודק את ספריו, בודאי צריך ליזהר בימים אלו, אלא גם אם הוא בודק את ספריו, מ"מ בימים אלו צריך זהירות יתירה שמא לא יבדוק כדבעי, וכאן המקום להעיר שמן הראוי לא ללמוד מספרים בזמן שאוכל חמץ כל השנה משום חשש זה, וכן הקפיד מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח עמוד ק"ד).

מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל הקפיד שלא יניחו שום ספר או ברכון על המפה שאוכלין עליו, רק על מגבת וכדומה, מסיבה אחרת, מחשש שמא יפלו תולעים מהספר (אבל כפי הנראה לא הקפיד שלא יפלו פירורין בעת האכילה לתוך הספר, ולכן נקט שהספרים צריכים בדיקה לפני פסח), וגם בזמן ברהמ"ז הקפיד שהמסובין לא יניחו ברכון על המפה שאוכלים עליו (רק בהפסק מפה) מחשש שמא יפול שרץ מהברכון על המפה, ובסעודה הבאה יניחו אוכל על אותה מפה, ויעלה השרץ על האוכל (שער המועדים – הלי פסח פ"א הערה ד').

לפי"ז אם מרכיבים ארון קיר תוך שלושים יום לפני פסח, צריך לנקות ולבדוק את המקום לפני ההרכבה, ואם לא עשה כן, ויש לו ספק אם יש שם חמץ, יסתמך על הביטול או שימכור החמץ לגוי, ואמנם י"א שיכול להשכיר לו את המקום עליו עומד הארון, אבל יש לדון טובא בשכירות זה, כאשר בדרך כלל אין מקום תחת הארון שהגוי יכול להשתמש שם.

מצוה לטרוח בהכנות לפסח

כ' הבה"ט (סוסי" תס"ט) בשם הרוקח וז"ל לא יאמר כמה טורח פסח, בירושלמי רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם, מה טורח זה עכ"ל. אבל הח"י (שם סק"ג) הקשה שהפוסקים לא הזכירו אזהרה זו, וגם לא ראה שנוהגים ליזהר בזה, ולכן כ' ליישב מנהגו, שהירושלמי קאי דווקא על הקרבן פסח, ושם אסור לומר "מה העבודה הזאת לכם" דאסור לומר שמצוה דאורייתא טירחא עליו, משא"כ בזה"ז שכוונתו לומר שגודל הזהירות וחומרות יתירות הן טירחא עליו, בזה אין קפידא. אמנם השו"ע הרב (שם ס"ה) הביא דברי הח"י בגדר לימוד זכות על מנהג העולם, משמע דאינו ראוי לומר כן.

ניקוי כלי חמץ

כ' בשו"ע (סי' תנ"א ס"א) קדירות של חרס שנשתמש בהם חמץ כל השנה, משפשפן היטב בענין שלא יהא חמץ ניכר בהם, ומותר להשהותן לאחר הפסח להשתמש בהם בין במינו בין שלא במינו, ומצניען בפסח במקום צנוע שאינו רגיל לילך שם כדי שלא יבא להשתמש בהם בפסח, וטוב לסוגרם בחדר ולהצניע המפתח. המ"ב (שם סק"ב) הוסיף, דהאי דינא אינו דווקא בכלי חרס, אלא ה"ה בשאר כלים שאינם של חרס כשאינו רוצה להגעילן או ללבן. כשמנקים הכלים, צריך לנקות גם בין ידיעות הכלים ובחריצים ובחורי ההברגה, אבל אין חיוב להגעיל הכלים משום שאין עוברים ב"י וב"י בחמץ שבלוע בכלי כמבואר במ"ב (שם סק"ה). אם לא ניקה הכלים לפני פסח, כ' המ"ב (שם סק"ו) דצריך לנקותם בפסח, ואם עבר ולא שפשפן גם בפסח חייב לשפשפן אחרי פסח, והסביר השעה"צ (שם סק"ו) דהמשהו חמץ שיש בעין חל עליו איסור של חמץ שעבר עליו הפסח.

מכירת כלי חמץ

מעיקר הדין אם ניקה הכלים באופן יסודי שוב אין חיוב למכרם לגוי. בכל זאת המנהג למכרם לגוי בכל אופן, אבל כיון שנחלקו הפוסקים אם צריך להטביל הכלים כשקונה אותם בחזרה מהגוי אחר פסח, לכן כותבים בשטרי מכירה שמשכירים הכלי לגוי ומוכרים להם החמץ הדבוק בכלים כמבואר בשו"ת חת"ס (או"ח סי' ק"ט) בשם רבו הגר"נ אדלר זצ"ל.

בענין מכירת הבליעות שבכלים, מבואר במ"ב (סי' תנ"א סק"ה) דלא מיבעי דאינו עובר בב"י וב"י על בליעות של חמץ, אלא אפילו כשהכלים בלועים עם הרבה חמץ, ואם יבשל בהם אחר הפסח בודאי לא יהי ששים בתבשיל שמבשל נגד החמץ הבלוע בדפנותיו, אפ"ה מותר, דחמץ שעבר עליו הפסח אינו אסור אלא משום קנס, ולא קנסו אלא על חמץ בעין שעובר עליו בב"י וב"י, ולא על מה שבלוע בכלי שאינו עובר עליו בב"י, ולכן מותר לבשל בהם אחר פסח לכתחילה, וכן מבואר בחזו"א (או"ח סי' ק"יז סקט"ו), והוסיף החזו"א זצ"ל דממילא א"צ לכתוב בשטרי מכירת חמץ שגם מוכר לגוי כלים שבלוע בהן חמץ.

מחלוקת מרנן הקה"י והגריש"א זצ"ל בנוסח שטר מכירת חמץ

והנה מפורסם הדין ודברים בין מרנן הקה"י זצ"ל והגריש"א זצ"ל בשאלה זו (הובא בהגדש"פ של מרן הגריש"א זצ"ל עמוד קע"ח), דמרן הגריש"א זצ"ל ס"ל דאין שום צורך למכור הבליעות (עי' קובץ תשובות ח"א סי' נ'), והעיר דמש"כ שמרן החזו"א זצ"ל הנהיג למכור הבלוע שבכלים, צ"ע אם חל המכירה על טעמו ולא ממשו, דלכאורה הוי דבר שאין בו ממש וכמוכר אויר חורבתו ואויר חצירו, אא"כ הקנה לו גם גוף הכלי.

אבל מרן הקה"י זצ"ל ענה לו, דאם טעם נקרא דבר שאין בו ממש אינו ברור, מ"מ יש שני ענינים בבלוע, יש טעם לבד, ויש שממשות האוכל בלוע בכלי, והביא ראיות דבציור השני נקרא ממשות, דכל שאפשר לסוחטו ולהוציאו ע"י בישול אסור. אמנם לגבי טעם שאין בו ממש לא הועילה המכירה, וע"ז צ"ל כמש"כ המ"א בשם הראב"ן, דמעיקר הדין א"צ למכור הבלוע בכלים, ורק שנהגו סלסול למכור גם הכלים כדי שלא יהי ברשותו אפילו משהו דמשהו, וסגי בהכי שימכור הממשות הבלוע. מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כ' שמרן החזו"א זצ"ל לא מכרם אלא גנזם (כמבואר בחזו"א סי' ק"יז סקט"ו).

האם יש חסרון לכתוב בשטר מכירת חמץ שגם מוכר הבליעות

והנה אלו שכותבים בשטר מכירה שמוכרים גם הבלוע בכלים, יש שטענו דיש בזה חסרון ד"קני את וחמור" בב"ב (קמ"ג). דנחלקו התם, דרב נחמן ס"ל דקנה מחצה, ורק המנונא ס"ל דלא קנה כלום,

ורב ששת ס"ל דקנה הכל, ולהלכה הביא הרמ"א (ח"מ סי' ר"ג ס"י) ג' שיטות בדבר, ואמנם רוב הפוסקים ס"ל דקנה אותו חלק שחל בו הקנין, ולפ"ז אפילו אם לא שייך לקנות הבלוע בכלים, מ"מ שאר החמץ שפיר נמכר, מ"מ יש שחששו דכדי שהמכירת חמץ תהיי בלי שום פקפוק, יקפידו לא לכתוב שמוכר הבליעות, ובאמת בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ד סי' כ"ד אות ע"ח) כ' דמה"ט בשטר מכירה שלו כ' וז"ל ואף אם לא יועיל איזה קנין לדבר מן הדברים ולפרט מן הפרטים או איזה קנין יהי בטל... בכל זאת יתקיימו קנין המכירה ושכירות בשאר הדברים הנמצאים ושמועיל בהם הקנינים ע"פ תקנת חז"ל עכ"ל.

הספד בחודש ניסן

כ' בשו"ע (סי' תכ"ט ס"ב) שאין מספידין בחודש ניסן, ומ"מ מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ס"ל דמותר לקרא הספדים הנדפסים (שערי שי"ח עמוד קט"ו), והיינו משום דכל האיסור הוא הספד המעורר לבכי, וא"כ אין סיבה לאסור לקרא דברי התעוררות ומוסר, ובפרט שמבואר בברכות (ו:) דאגרא דהספידא דלויי, ופרש"י להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שיבכו השומעים, וזה לא שייך במה שקורא הספד, ולפ"ז אם שומע הקלטה של הספדים, פסק מרן הגריש"א זצ"ל דיש להחמיר בחודש ניסן (הובא בשו"ת שבט הקהתי ח"א סי' ר"א), אבל מביאים בשם מרן הגרשז"א זצ"ל דיש להקל לשמוע הקלטה (הליכות שלמה - פסח עמוד י"ח הערה 95).

מכירת חמץ כדי ליפטר מבדיקה

יש להסתפק אם ראוי ומותר לכתחילה למכור או להשכיר חדרים בבית כדי להפטר ממצות בדיקת חמץ, ואת"ל שאינו ראוי לעשות כן, אפשר יש סברא להקל כשהוא מקיים המצוה בשאר חלקי הבית, ואע"פ שאינו בודק את כל הבית, בכל זאת מי יימר שיש מצות בדיקה בכל מקום ומקום שברשותו – אפשר סגי לכתחילה אם מקיים את המצוה בחדרים שישארו ברשותו בחג הפסח.

אסור לפטור את עצמו מלקום בפני זקן - אסור לכהן לפטור עצמו מלעלות לדוכן

והנה מצאנו בכמה מקומות בש"ס שאין לעשות טצדקי להפטר מהמצוה. בקידושין (ל"ב:) שנינו בענין המצוה לקום בפני זקן, יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו, תלמוד לומר "ויראת מאלוקיך", והק' הגמ' אטו ברשיעי עסקינן, אלא יכול יעצים עיניו מקמיה דלימטי זמן חיובא, דכי מטא זמן חיובא הא לא חזי ליה דקאים מקמיה, ת"ל "ויראת מאלוקיך" – פרש"י וז"ל יש לך לירא מן היוצר היודע מחשבותיך שאתה מבקש תחבולות להפטר ממצותו עכ"ל, וע"ע בבה"ל (סי' קכ"ח ס"ד) שכי על סמך סוגי' זו, דלא שפיר עבדי הני כהנים ששוהים מחוץ לביהכני"ס משום שאינם רוצים לעלות לדוכן.

דורות האחרונים הכניסו פירותיהן דרך גגות וחצירות וקרפיפות כדי לפטרן מן המעשר

אבל לכאורה יש להקשות ע"ז מהא שנינו בברכות (ל"ה:) אמר רבה בר בר חנה א"ר יהודה משום ר"י בר אלעאי, בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים היו מכניסים פירותיהן דרך טרקסמון כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצירות דרך קרפיפות כדי לפטרן מן המעשר. ולכאורה משמעות הגמ' היא דאין איסור בדבר, אלא שדורות האחרונים לא נהגו כדורות הראשונים. וכעין זה מבואר גם בברכות (ל"א.) מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה כדי שתהא בהמתו אוכלת ופוטרה ממעשר, ופרש"י שם שאינו מתחייב אלא בראיית פני הבית. הרי מבואר שמותר להערים ולעשות פעולה כדי שיפטר מלקיים מצוה, וכן פסק הרמב"ם (הלי' מעשר פי"ג ה"ו) וז"ל מותר להערים על התבואה להכניסה במוץ שלה כדי שתהיה בהמתו

אוכלת, ופטורה מן המעשר, וזורה מעט מעט אחר שהכניס לבית, ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות שהרי אינו מתחיל לגמור הכל עכ"ל.

אבל באמת יש לדחות הראייה מהסוגי בפי אין עומדין (ל"א.), לפמשי"כ החזו"א (מעשרות סי' ג' סק"ז) דהרמב"ן (וכן מצאתי במאירי שם ד"ה אין) ס"ל דאע"פ שאינו ראוי לחבר להפקיע את עצמו מיד מעשר, מ"מ לצורך בהמתו שרי, וא"כ אע"פ שאין לנו ראייה מהסוגי הזו, אבל מהסוגי בפי כיצד מברכין (ל"ה): מבואר דמותר לכתחילה לפטור את עצמו מלקיים מצוה, וצ"ע מאי שנא מהאיסור לעשות טצדקי שלא לקום לזקן.

קושיית בעלי תוס' על המערימים בהפרשת תרו"מ מהאיסור לעצום עינו בפני זקן

במושב זקנים לבעלי תוס' (קדושים י"ט ל"ב) כבר הקשו כן, מה הנ"מ בין האיסור לסגור עיניו כדי שלא יצטרך לקום בפני הזקן, והערמה בהכנסת תבואה כדי להפטר מתרו"מ דמשמע דשרי, ותי' דשאני הכא דמשום כבוד התורה אינו יכול להערים, דכבוד התורה עדיפא כמבואר בשבועות (ל:), וראיתי מעירים דלפי תירוצו של בעלי התוס', א"א להביא ראייה מהסוגי בקידושין לכהן שנמנע מלשאת את כפיו (בה"ל הני"ל).

חילוק בין הפטור של תרו"מ והחיוב לקום בפני זקן

בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ג ח"א סי' ק"כ) ובשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' נ"ח סק"יב) יישבו את הקושי על הגמ' בברכות, שבדורות האחרונים הפקיעו את עצמם ממצות תרו"מ, דמאי שנא מהגמ' בקידושין שאסור לפטור את עצמו מלקום בפני החכם, דכשהכניסו התבואה דרך גגות, באמת היו פטורים מתרו"מ, ולכן אע"פ שאינו מן הראוי, אבל אין איסור בדבר, משא"כ בגמ' בקידושין שכשכנס החכם, באמת כל אחד חייב לקום, ואינו תלוי בראיית עיניו, דאטו ראיית החכם היא סיבת החיוב לכבדו, אלא דכשאינו רואהו נחשב כאנוס ולא כמבטל מ"ע, כיון שאינו יודע מתי לכבדו, אבל כיון דעצם הכבוד אינו תלוי בראיית עיניו בכלל, לכן שפיר יש איסור לעצום עיניו אע"פ שעדיין לא הגיע זמן החיוב (וע"ע אריכות בנד"ד בשו"ת להורות נתן ח"ה סי' נ"ו - סי' ס"א).

ואמנם הסברא נכונה מאד, אבל הבה"ל בה"ל נשיאת כפיים שהביא הגמ' בקידושין כראייה שאסור לכהן לצאת מהבהכ"ס לפני שהשי"צ קורא "כהנים", בודאי לא הבין פשט הגמ' בקידושין כנ"ל.

חילוק בין איסור לישת עיסה פחות מכשיעור כדי להפטר מחלה ומדת חסידות שלא להפטר מציצית

עוד יש להקשות ממש"כ הרמב"ם (הל' ביכורים פ"ו ה"ז), ונפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סוסי' שכ"ד), אסור לאדם לעשות עיסתו פחות פחות מכשיעור כדי לפטרה מן החלה, והסבירו הנו"כ (ע' חזו"א לקוטים לזרעים סי' ג' סק"ו) דמייירי כשדעתו לאפות ה' רבעים, ומחלקן כדי לפטורן, אבל זה ברור שאם יש לו רק קב, לא חייבוהו חז"ל לטרוח למצא עוד (ע' שערי צדק להחכמת אדם פי"ד סי"ג, שפסק שאינו חייב לקנות עוד קמח כדי שיהיה לו שיעור להפרשת חלה). כמו"כ אם יש לו סיבה מיוחדת למה אינו רוצה ללוש שיעור שלם, כגון ביו"ט, ג"כ יש מקום להקל, דהרמ"א בה"ל פסח (סוסי' תנ"ז) כ' ד"א דמותר ביו"ט (של פסח) ללוש פחות מכשיעור כדי לפטור עצמו מן החלה, אמנם המ"ב (שם סק"ג) כ' דהגר"א מפקפק ע"ז.

אבל לכאורה יש לתמוה על הרמב"ם שפסק כאן דאסור לעשות עיסה פחות מכשיעור להפקיע עצמו מחלה, דהרי בה"ל ציצית (פ"ג ה"א) פסק דאין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו - משמע דאין איסור בדבר רק ממדת חסידות.

במלא העומר (על הלי חלה עמוד מ' - להגאון ר' יצחק שלמה בלויא זצ"ל) ת"י ע"פ תוס' בערכין (ב.), שדווקא בימיהם שכל בגדיהם היו של ד' כנפות, מי ששינה כדי לפטור את עצמו הי' נענש, משא"כ בזה"ז שרוב בגדינו אינם ד' כנפות, ואינו נראה שרוצה לפטור את עצמו מחיוב המצוה, לא חיישין, ולפי"ז כיון שבדרך כלל עושים עיסה כשיעור חלה, לכן אם הוא משנה ועושה שיעור קטן נראה שרוצה לפטור את עצמו מן המצוה ולכן אסור.

נ"מ בין איסור מניעת הפרשת חלה והיתר מניעת הפרשת תרו"מ

מ"ן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בדרך אמונה (הלי בכורים פ"ו ה"ט"ז בה"ל ד"ה אסור) הק' סתירה אחרת ברמב"ם, דבהל' מעשר (פ"ג ה"ו) פסק דמותר להערים על התבואה להכניסה במוץ כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר, וזורה מעט מעט אחר שהכניס לביתו ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות שהרי אינו מתחיל לגמור הכל, וק' מאי שנא חלה ומאי שנא תרו"מ. וכן הק' מהדורות הראשונים שהכניסו פירותיהם דרך טרקסמון, ואילו הדורות אחרונים דרך גגות וכו', ומשמע דליכא איסורא בזה, ומאי שנא מחלה.

ות"י ע"פ הגמ' במנחות (ס"ז.) דאדם מתבייש לפטור את עצמו בפני כולם, וכיון דזילא ביה מילתא, לא גזרו בו רבנן כיון דהוא מילתא דלא שכיחא, משא"כ בחלה דכל אחד יכול להפריש בביתו, ואחרים לא ידעו מה הוא עושה בביתו, לא זילא ביה מילתא ולכן אסרוהו חז"ל. וע"ע ת"י בדרך אמונה (הלי מעשר פ"ד ה"א סוד"ה אבל), דבחלה אין הדרך לעשות עיסות קטנות, ולכן הרי זה ניכר שעשה כן בכונה כדי להפקיע המצוה, משא"כ בהכנסת הפירות דרך גגות חצרות וקרפיות, שלא ניכר שום דבר על הפירות.

האם מותר לעגל כנפות כדי להפטר מציצית

מילתא דשכיחא מאוד, שב"פראק" חיישין שמא נתחייב בציצית משום שיש לו ד' כנפות, ולכן מעגלין כנף אחד כדי להפטר מציצית, וצ"ע מאי שנא מהא נפסק בהל' חלה (יו"ד ס"י שכ"ד ס"י"ד) דאסור לעשות עיסתו פחות מכשיעור כדי להפקיע ממנו חיוב חלה, ואפשר יש ליישב לפמ"ש"כ בחי' מ"ן הגר"ח הלוי (הלי בכורים פ"ו ד"ה ונראה), דבהפרשת חלה, העיסה קיימת וראויה להתחייב, רק שחסר בה השיעור, א"כ אין זה חלות דין של פטור והפקעה בעצם החפצא, וכל מה שיש לדון הוא משום דיחוי, וקיי"ל דאין דיחוי אצל מצוות. אבל בבגד שכנף אחד עגול, הרי זה פטור בחפצא, ולכן פטור – אבל לפ"ז אם קנה "פראק" שיש לו ד' כנפות מרובעות, ואח"כ עשה כנף אחד עגול, מי יימר שמותר לעשות כן כדי להפטר מחיוב ציצית, אא"כ נאמר דסמכינן על השיטות שה"פראק" פטור מציצית גם כשיש לו ד' כנפות, כיון שאינו ראוי להתעטף בו (עי' ערוה"ש ס"י י" ס"י"ט וס"כ), וי"א שעיקר הבגד הוא לשם כבוד ולכן פטור מציצית (שו"ת פני מבין ס"י ט').

שיטת המ"ב וחזו"א בענין מכירת מקום החמץ כדי להפטר מבדיקה

המ"ב בהל' פסח (ס"י תל"ג סק"ג) והחזו"א (ס"י קכ"ב סק"ח) כ' שרק במקום שיש טירחא מרובה יש להקל למכור לנכרי המקום שקשה לבדוק, ואמנם לפעמים באמת היא טירחא גדולה, אבל בכל זאת בהרבה מקרים, הרי מוכרים את החדרים גם כשאין טירחא גדולה.

אבל ה"י מקום ליישב לפי שיטת הפוסקים הסוברים שעל ידי המכירה מקיים מצות ביעור חמץ מרשותו (ר"י מלונגל ומאירי בפסחים כ"א.; ושו"ת חלקת יואב או"ח ס"י כ', ושו"ת אבני נזר או"ח ס"י שמ"א, ושו"ת פרי יצחק ח"א ס"י י"ט, ושו"ת בנין עולם ס"י כ', ושו"ת ארץ צבי ס"י פ"א), ואע"פ שהמקו"ח (ס"י תל"ו סק"ד) וחי' אדם (נשמת אדם – מכירת חמץ ס"י ח') ס"ל שאין מקיימים מצות תשביתו במכירת חמץ, י"ל דהיינו רק משום שהבית ה"י ברשותו כשחל חובת הבדיקה, אבל אם מוכרו ב"י לפני החיוב בבדיקה, שפיר מקיים מצות ביעור בזה, ובפרט שעצם מצות בדיקה היא חלק ממצות ביעור (עי' טור ריש ס"י תל"ב), ומצד מצות בדיקה המונחת אקרקפתא דגברא, הרי הוא בודק שאר הבית.